

Mezőhegyes mozgalmas évei

Az októberi forradalomtól a románok kivonulásáig

ERDÉSZ ÁDÁM

Az 1785-ben alapított, 30 129 holdon gazdálkodó mezőhegyesi ménesbirtok az ország legnagyobb állami mezőgazdasági üzeme volt. A birtok történeti útjának állomásai két szempontból is érdeklődésre tarthatnak számot: a ménesbirtok a századfordulót megelőző évtizedektől fogva a legmagasabb szinten gazdálkodó nagyüzemek első sorába tartozott. Mint ilyen, reprezentál egy üzemtípust s egy, a hazai körülmények között optimálisnak mondható fejlődési szintet. Ugyanakkor a birtok állami státusánál fogva számos speciális jegyet is magán viselt. A mezőgazdasági kormányzat az állami birtokokat tenyészállatnevelő és vetőmagtermesztő bázisokká tette. Ilyetén módon az állami birtokok — elsősorban a legnagyobb kiterjedésű Mezőhegyes — alakítói, befolyásolói lettek a hazai mezőgazdaság fejlődésének.

Jelen tanulmányunkban a kulcsszerepet betöltő mezőhegyesi ménesbirtok történetének az 1918 ősztől 1920 tavaszáig tartó rövid szakaszát tesszük vizsgálódás tárgyává. A birtok történetéből kiragadott másfél év eseményei alapvetően különböznek mind az előző, mind az utóbb következő periódus eseményeitől. A korábbiakban is, a későbbiekben is a gazdálkodás története jelentette a birtok történetét: a 30 000 holdas nagyüzem működésével kapcsolatos társadalmi és politikai mozzanatok minden tekintetben az eredményes gazdálkodás kívánalmainak rendelődtek alá. 1918 októberétől kezdődően a forradalom következtében a politikum a gazdaság szférája fölé kerekedett. A rövid ideig tartó sajátos helyzet indokolja a történeti folyamatból kiemelt, de nem önkényesen kiszakított fejlődési szakasz elkülönített vizsgálatát.

Tanulmányunkban megkíséreljük feltárni az októberi forradalom, majd a Tanácsköztársaság és az azt követő román megszállás eseményeinek láncolatát. Megválaszolandó kérdés az, hogy az ország első állami mintabirtokán történt változások miként illeszkednek az országosan érvényesülő folyamatokba, mennyiben és hol térnek el az általánosan érvényesülő tendenciáktól.

Az előzmények

A vizsgált időszakban bekövetkezett változások nem lennének érthetőek, ha nem térnénk ki az előtörténet legfontosabb kérdésköreire. Témánk szempontjából a tőkés gazdálkodás kialakulási folyamatának megrajzolása, Mezőhegyes társadalmának bemutatása, valamint az őszirózsás forradalmat közvetlenül megelőző események áttekintése látszik a legfontosabbnak.

A ménesbirtok 1869 után léphetett a tőkés gazdálkodás útjára. A katonai lótenyésztést szolgáló ménesintézet irányítását ekkor vette át a magyar Földmí-

velés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium. A polgári kezelés bevezetésével egyidejűleg szétválasztották a ménest és a gazdaságot. A magas szinten álló ménest különösebb nehézségek nélkül adoptálta a mezőgazdasági kormányzat. Annál több gondot okozott a gazdaság, vagyis a ménesbirtok. Mezőhegyesen 1869 előtt nem folyt hagyományos értelemben vett gazdálkodás. A szántóföldi növénytermesztés és a lótenyésztésen kívüli állattenyésztési ágak egyetlen célt szolgáltak, a ménes és a katonai személyzet eltartását. A birtok átalakulása 1875-ben indult meg. Kihasználva a kiegyezés utáni gazdasági fejlődés felhajtóerejét, a földművelésügyi szakigazgatás messzemenő támogatását, a minisztériumból irányító *Kozma Ferenc* és a Mezőhegyesen tevékenykedő *Gluzek Gyula* két évtized leforgása alatt modern, európai szintű mezőgazdasági nagyüzemmé varázsolta a ménesjárta pusztákat. Ezen rövid időszak alatt formálódott ki az általunk vizsgált modern Mezőhegyes. Mi volt a titka a megkésettlenül induló tőkés átmenet gyors és átütő sikerének? Mezőhegyesen nem voltak legelőkért, remanencia-földekért folyó, hosszan elhúzódó jobbágypercek. Nem okozott gondot a tagosítás sem. Még csak zsellérekkel sem kellett pereskedni. Egyetlen rendelet lezárhatta a katonai cselédek korszakát, helyet teremtve a tőkés nagyüzem új típusú munkaerejének.

A nagybirtok évszázadok alatt kialakult és rögződött igazgatási, kezelési rendszere és gazdálkodási módja sem vált gátjává a tőkés gazdálkodásra való áttérésnek. Az, hogy nem kellett a további lépéseket eleve meghatározó történeti előzményekhez igazodni, lehetővé tette a legmodernebb külföldi és hazai technikák és módszerek meghonosítását. *Adott volt tehát egyfajta sajátos, szervesen fejlődés lehetősége.* A potenciális lehetőségek megvalósításához megfelelő tőke állt rendelkezésre. A beruházásokhoz szükséges anyagi erőt a Földművelésügyi Minisztérium költségvetése biztosította. A tőkés átalakulás utolsó fázisában, az ipari vertikumok kiépítése idején már idegen tőkére támaszkodhatott a birtok. Ekkor már olyan feltételeket tudott teremteni a ménesbirtok, amelyek vonzóvá tették a mezőhegyesi tőkebefektetést. Bérleti szerződést kötő vállalkozók építettek fel a gazdaság cukorgyárát is, kendergyárát is.

Ugyanilyen rövid idő alatt zajlott le a birtok társadalmának átalakulása. A polgári kezelésbevételt megelőzően sorkatonai szolgálatra besorozott katonák dolgoztak Mezőhegyesen. A katonai munkaerő nem felelt meg a tőkés gazdálkodás munkaerővel szemben támasztott követelményeinek. Mezőgazdasági munkákhoz jól értő, állandó munkásokra volt szükség. 1875-től kezdődően a közös hadsereg katonáit Mezőhegyesre telepített éves szegődményesek váltották fel. Fokozatosan nőtt a feldolgozó, kiszolgáló ipari üzemekben foglalkoztatott iparosok száma is. A gazdaság, a gazdálkodás metamorfózisát egy közigazgatási változás is követte. Mezőhegyes 1872-ben mint eszmei község alakult meg; vagyis a község képviselőtestülete, előljárósága — törzslakosság hiányában — az uradalom alkalmazottaiból került ki. A megalakult új közigazgatási szervezet lényegében azonos volt a ménesbirtokkal. Még elméletben sem zavarta semmi a szegődményesek feletti korlátlan hatalmat. Témánk szempontjából ez döntő fontosságú mozzanat.

1895 körül fejeződött be a tőkés átalakulás folyamata. A fejlődés természetesen nem állt meg, csak a strukturális változások korszaka zárult le. Az előrelé-

pést a továbbiakban a növénynemesítés, a minőségi állattenyésztés, az új termesztési, tenyésztési eljárások bevezetése jelentette. Folyamatosan növekedett a gépleltárt, az állatállományt magában foglaló üzemtőkék aránya. A minőségi termelés — a mezőgazdasági ágazatokban is — egyre több kvalifikált munkást igényelt. A háborút megelőző években érkezett a ménésbirtok történetének zenitjére. Magas jövedelmezőség mellett évente ezres nagyságrendben adott el a köz- és magántenyészeteknek apaállatokat, ugyancsak ezer mázsás tételekben vitt piacra nemesített vetőmagvakat.

Hogyan rétegződött Mezőhegyes társadalma a forradalmat megelőző évtizedben? A község lakossága 1910-ben 7972 fő volt. A keresők közül a cselédekhez tartozott 1745 személy — 60,9% —, az iparosokhoz 575 fő — 20,1% —. A 62 közszolgálati alkalmazott az összes kereső 2,2%-át tette ki, míg a véderőhöz tartozott 482 személy, a keresők 16,8%-a.¹ Első pillantásra megállapíthatjuk, hogy igen magas az iparosok aránya. Ez a tény tárgyunk szempontjából rendkívüli fontossággal bír. Az egyes rétegek további tagozódását vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy az éves szegődményesek rétege volt a legkevésbé homogén. Az összes szegődményes 10%-a tartozott a munkairányítók közé: majorosgazdák, öregbéresek, előjáróbéresek, számadók stb.² Az irányítók maguk is tényleges munkát végeztek, emellett irányítottak egy-egy kisebb csoportot, illetve egy munkafolyamatot. A birtok tisztviselői rendkívül nagy becsben tartották a közvetlen munkairányítók réteget. Maga a jószágigazgató is az „uradalom legmegbízhatóbb, legérdemesebb szegődményeseinek” mondta őket. Tekintélyükön nem eshetett csorba. A majorosgazdával összeakaszkodó szegődményes számíthatott a csendőrökkel való találkozásra.³ A cselédek vertikális tagozódású társadalmában elfoglalt helyet pontosan tükrözi az éves járandóság. A majorosgazda évi bérének értéke 65%-kal haladta meg a legnépesebb kategóriában — szekeres béres — élvezett járandóság értékét. A munkairányítók javára mutató átlagos különbség 30-50% között mozgott.⁴ Az uradalom által megállapított értékhierarchia szerint szerveződött a majorok népének társadalma. Ilyen körülmények között az irányítói státussal járó jövedelem-többlet, az abszolút értékben jelentéktelen, de adott szituációban felértékelődő előnyök alkalmasak voltak a közös érdekek elfedésére.⁵ Az élvezett jövedelem és a külső jegyek alapján is jól elkülöníthető csoportot alkotott az őrszemélyzet és a kerületi iparosság. Mindkét csoport aránya 5-5% körül mozgott.⁶ A szegődményeseken belül csak a szekeres béresek alkottak nagyobb homogén csoportot. Arányuk — az ostorosokkal együtt — elérte a szegődményes-létszám 60%-át. A későbbiek szempontjából igen lényeges az is, hogy a több mint 1700 cseléd kilenc gazdasági kerületben élt és dolgozott. Ez a területi elkülönítettség nagy mértékben akadályozta az érdekvédelmi szervezkedést. Legjobb helyzetben a község központjában élők voltak. A forradalmi időszakban az összességében meglehetősen passzív cselédség legaktívabb tagjai a központból kerültek ki.

A nagy létszámú iparosság is további csoportokra bontható, azonban az egyes csoportok között nem húzódott olyan éles választóvonal, mint a szegődményeseknél. 1919 januárjában 294 iparost foglalkoztatott a ménésbirtok; a háború előtti létszám elérte a 320 főt. Az ipari munkások elitje a központi gépműhelyben — 191 fő — és az ugyancsak központi építészetben — 41 fő

— dolgozott.⁷ A központi iparosok közül a nők többségében havidíjasok, a nőtlenek napidíjasok voltak. Leginkább e munkások helyzete közelítette a nagyipari munkásságét. Bezártságuk is jóval kisebb volt. Mind a birtok, mind a cukorgyár munkásainak egy része városból került Mezőhegyesre. A forradalmi eseményekről szóló egyik jelentés is megállapította, hogy a városokból érkezett ipari munkások intelligensek, s „többé-kevésbé szaturálva vannak szociáldemokrata eszmékkel”.⁸ Ha egy kis tőkét összegyűjtöttek maguknak, önállósodhattak valamelyik környékbeli községben. A fővárosi gyárak — elsősorban a MÁV gépgyára — is szívesen fogadták a mezőhegyesi vas- és fémmunkásokat. A presztízs-, bér- és lakáskülönbség éles cezúrát húzott az iparosok és a szegődményesek közé. Még a VI. fizetési osztályba sorolt havidíjas is többet keresett, mint a szegődményes előjárók nagyobbik része. A legmagasabb állású szegődményesek — majorosgazdák, számadók — évi járandósága a III—IV. iparos fizetési osztálynak felelt meg.

Több mint 200 ipari munkás dolgozott a bérlő cégek által működtetett cukorgyárban és kendergyárban. A cukorgyár személyzete cseh és osztrák szakmunkásokból rekrutálódott, azonban a tízes évek végére már ezek a munkások is elmagyarosodtak. A cukorgyár kampány idején 1166 fővel dolgozott.⁹ A környékről verbuválódott idénymunkásság külön szint jelentett a mezőhegyesi palettán.

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy az ipari munkásság között erősödött meg legjobban az azonos helyzetből, azonos érdekekből, azonos kultúrából eredő „mi”-tudat.

36—38 főből álló, mezőgazdasági akadémiát végzett tisztviselői kar irányította a birtok gazdálkodását. Ők testesítették meg a ménesbirtokot. Munkájukat 25—30 díjnok segítette. A szakmailag rendkívül felkészült tisztviselői kar és a gazdaság munkásai között társadalmilag áttörhetetlen válaszfal húzódott. A tisztviselők rétegéhez sorolhatjuk a 20—22 fős tanítói kart is. Áttételesen ők is a ménesbirtoktól kapták fizetésüket.

A népszámlálás a véderőrovaon tünteti fel a méneskar teljes létszámát. Tehát a tisztek, az altisztek, a méneskarhoz beosztott sorkatonák együtt szerepelnek. A szervezetileg teljesen különálló ménes tisztjei meghatározó szerepet játszottak a község életében. A méneskar testesítette meg a birtokon és a cukorgyárban is ideálisnak tekintett katonás fegyelem mintapéldáját. A forradalom kitörése után a tiszteknek le kellett vetniök az egyenruhát, hogy valamelyest tompítsák az ellenük megnyilvánuló ellenszenvet.

Összefoglalóan jellemzi a mezőhegyesi „intelligenciát” a demokratikus gondolkodású, meggyőződését 1920 után is vállaló orvos, Látrányi Sándor egyik mondata: „Valamennyien kis fizetésű hivatalnokok, mégis az arisztokratát játszák.”¹⁰

Egy pillantást vetnünk kell a háttérre is. Az európai nívón gazdálkodó mezőgazdasági nagyüzemet gúzsbakötött, szűk határú községek vették körül. Néhány példa: Református-Kovácsháza 1694 kh-jának 367, Végegyháza 935 kh-jának 424, Ambrózfalva 1616 kh-jának 328, Pitvaros 1925 holdjának 998 mezőgazdasági keresőt kellett eltartania.¹¹ A ménesbirtokot körülvevő közsé-

gekben nagy számú nincstelen mezőgazdasági munkás koncentráldott. Ezek a munkások csak a cukorgyárban juthattak idénymunkához, a birtok felvidéki idénymunkásokat szerződtetett. A dél-alföldi nagy aratósztrájkok idején Mezőhegyesen volt a sztrájkterő telep. Így aztán nem is csoda, hogy a környező falvak lakossága nagyfokú ellenszenvvel tekintett Mezőhegyesre.

A vázolt körülmények között találta Mezőhegyest 1914. július 28-a, a hadüzenet napja. Bár a háború hosszú, keserves esztendői alatt látszólag semmi lényeges változás nem történt, témánk szempontjából mégis rendkívül fontos ez a közel öt év. A szarajevói merénylet, az azt követő feszültség ellenére a részleges mozgósítás meglepetésként érte a birtokot. Mint az egész országot, Mezőhegyest is magával ragadta a háborús láz: „A behívottak örömmel mentek a zászló alá, nem gondolva sem a veszélyre, sem az otthon maradó családra.”¹² A legoptimistább fiatal legények egy-két, egyhangú életükbe változást hozó hónapot reméltek, de a legpesszimistábbak sem gondolták, hogy a háború télig is eltarthat. Megváltozott a hangulat 1915 végére, mikor is az ötven éven alóli iparosok 82%-át, az ötven éven alóli cselédek 80%-át szőlítették fegyverbe.¹³ Hadifoglyokkal, nőekkel, fiatal fiúkkal pótolták a kiesett munkaerőt, s a ménesbirtok a háború ideje alatt is tudott gépeket beszerezni. Így a nyersanyagbeszerzési nehézségek ellenére sem csökkent a termelékenység. A készpénzforgalmi bevétel pedig közel hatszorosára emelkedett: az 1913-ban elért 2 163 904 koronával szemben az 1917/18-as gazdasági évben 12 623 190 K bevételt könyvelhetett el a ménesbirtok.¹⁴ Növekedett a gazdaközönségnek átadott vetőmag mennyisége is.

A birtokot jellemző katonás fegyelem hosszú ideig nem tört meg. Az első rést ezen a nagyon vigyázott fegyelmen a fejadagrendszer bevezetése ütötte: „... nagyfokú elégtelenségnek vetette el csíráját az emberi élelmezésnél is a fejadagoknak behozatala, mely elégtelenség később a forradalom kitöréséig fokozódott.”¹⁵ Fokozták a lappangó elégtelenséget a frontokról érkező rossz hírek is. 1918 végén mintegy 100 szegődményesről tudták, hogy nem fog visszatérni családjához, emellett körülbelül 300-an voltak hadifogságban.¹⁶

Az októberi forradalom első hulláma

Ilyen előzmények után köszöntött rá Mezőhegyesre az októberi forradalom híre. Az addig különösebb nehézségek nélkül lezorított indulatok pillanatok alatt kitörték, ugyanúgy, mint az ország más vidéki városaiban és falvaiban. A szállongó hírek hatására „bizonyos rétegek magatartása már november 1-jén fenyegetővé vált”. Másnap 1/2 8 tájban híre ment, hogy Tisza Istvánt megölték. Az események menete a pesti vonat megérkezése után gyorsult fel. Az utasoktól és az esti lapokból értesültek a mezőhegyesiek arról, hogy mi történt a fővárosban. A vasútállomáson összegyűltek azonnal kirabolták a peronon levő trafikot, majd a központi szálloda vendéglőjébe nyomultak. A belsómajori cselédek egy része — zömmel fiatalok és nők — egy kocsis vezetésével megtámadtak és kiraboltak egy italmérést.¹⁷ A ménesbirtok vezetősége, a községi elöljáróság

tehetetlenül szemlélte mindezeket. A méneskari katonaság már szétszéledt, a csendőrség nem mert közbeavatkozni. November 2-án ugyanígy zajlottak az események Csanád megye szinte minden községében. Másodikára értek haza a fegyveres katonák, nem tompult még bennük a frontokon átélt szenvedés és halálfélelem. Indulataik találkoztak a háborús éveket — különösen az utolsót — otthon végignyomorgókéval. A robbanást semmi sem akadályozhatta meg.

A ménesbirtok igazgatósága számára nem saját szegődményeseinek fellépése jelentette a legnagyobb fenyegetést, hanem a környékbeli falvak lakosságáé. Az elnyomorított, szűk határú falvak lakóiból elemi erővel tört ki a birtok iránti gyűlölet. Még november 2-án híre futott, hogy a nagylakiak fegyveresen támadják meg Mezőhegyest, főleg a tiszt lakásokra fáj a foguk. Ugyanezen a napon hazatért pitvarosi katonák 10 km hosszan felszedték és elvitték a Mezőhegyest körülvevő drótkerítést. Majd éjjel fegyveresen betörték a külsőmezőhegyesi kerületbe, és elhajtottak 261 választott kant. 3-án hajnalban megismételték sikeres akciójukat, ezúttal Belsőfecskestről anyakocákat vittek el.¹⁸ Ambrózfalváról is fenyegető hírek érkeztek. Ilyen helyzetben telt el egy-két nap, azután egyszerre három oldalról indult meg a rendcsinálás. A ménesbirtokok minisztériumi főigazgatósága már négy évvel korábban elrendelte, hogy tiszt vezetéssel polgárőrség alakuljon minden birtokon. Fegyverről, lőszerről is gondoskodtak. Az első támadások után Mezőhegyesen valóságosan is megalakult ez a fegyveres testület, nemzetőrség néven. Tagja lett minden fegyverfogható tisztviselő, hadviselt iparos, valamint méneskari altiszt. Früstök László erdőmérnök lett a nemzetőrség parancsnoka. Azért esett rá a választás, mert nem lévén keze alá konvenció cseléd beosztva, nem volt népszerűtlen a birtokon. Minden major védelmét megszervezték, ezek a központi őrségre támaszkodtak. 280 taggal alakult meg a nemzetőrség, később létszámát 160 tagra csökkentették.¹⁹

Közben november 3-án 50 katona érkezett a községbe Szegedről. E katonák méneskari altisztekkel megerősítve, Racsmány Péter méneskari százados vezetésével november 4-én körülfogták Pitvarost, és visszavették az elhajtott sertéseket. Racsmány Péter „rettenthetetlen bátorságával” tűnt ki, egy ellenszegülő fiatalembert ott helyben kivégeztetett.²⁰ Ugyanilyen rajtaütésszerű akciók során összeszedették a fegyvereket Csanádalbertin, Tótkomlóson, Végegyházán, Mezőkovácsházán. A rettenthetetlen Racsmány Péter nevét jegyezzük meg, a későbbiekben még találkozni fogunk vele.

A nemzetőrségen és a szegedi katonaságon kívül színre lépett egy iparos is, nevezetesen Kiss Ernő „erősen szocialista érzelmű” asztalos. Ő nem volt mezőhegyesi. Nyolc hónappal a forradalom kitörése előtt Marosvásárhelyről jött a ménesbirtokra, a központi építészetben kapott munkát. Kiss Ernő szervezett szociáldemokrata volt, eszméiért korábban börtönt is szenvedett. „Nevezett vérbeli szocialista és nagy idealista . . . ez az ember oly tekintéllyel és energiával tudta jobb érzését munkás és iparos társaiba átömleszteni, hogy a fosztogatók rövid időre meghökkentek, s engedelmessé váltak.” — írta róla Koszits Pál jószágigazgató.²¹

A Károlyi-kormány által is olyannyira óhajtott rend Mezőhegyesen helyreállt, sőt egy biztonságos sziget lett a még mindig forrongó falvak között. Itt

keresett menedéket a járási főszolgabíró és egy környékbeli földbirtokos család is. Az élet menete visszazökkent tehát a rendes kerékvágásba, de megindult a ménesbirtok munkásságának szervezkedése. Gazdasági érdekvédelem céljából indult ez a szervezkedés, de már a kezdet kezdetén magán hordozta a későbbi politikai mozgalom jegyeit. Vezető- és hajtóerejét az iparosok adták, ugyanígy volt ez más uradalmakban is: „... ha van Magyarországon mezőgazdasági szervezett proletárság, az legelső sorban kint a majorokban, falvakban foglalkoztatott kovácsoknak, bognároknak, gépészeknek, ipari munkásoknak köszönhető” — mondotta Hamburger Jenő.²²

Bizonytalanságot mutatnak a kezdeti lépések, nem is csoda, hiszen a ménesbirtok igazgatósága korábban gondosan ügyelt arra, hogy ne jöhessen létre semmiféle munkásképviseleti szervezet, amely akárcsak elvben is korlátozhatná hatalmát. Így aztán a forradalom után felszínre törő aktivitás sokszor nem találta meg a megfelelő formát.²³

A lassan-lassan kiformalódó közigazgatási, politikai, érdekvédelmi szervezetek bemutatását a helyi nemzeti tanáccsal kezdjük. Az Országos Nemzeti Tanács a törvényhatóságok első tisztviselőit szólította fel a helyi nemzeti tanácsok megalapítására. A Budapestről érkező novemberi körtáviratok nyomtatékosan hangsúlyozták, hogy a nemzeti tanácsok alapvető feladata a rend helyreállítása és fenntartása. Mezőhegyesen kissé megkésve, csak decemberben alakult meg a nemzeti tanács. A tanácsban az iparosok, szegődményesek túlsúlya mellett minden réteg, sőt minden foglalkozási csoport képviselve volt, mégpedig úgy, hogy a mérsékelt elemek elsőprő többségbe kerültek. Horváth Imre uradalmi géplakatos lett a nemzeti tanács elnöke, jegyzője pedig Szilágyi János díjnok. A tanács összetételét jelzi, hogy tagja volt Koszits Pál, a birtok jószágigazgatója, Malbaszky Milán, a cukorgyár igazgatója és Czitó Győző jegyző. A nemzeti tanács legbefolyásosabb embere Kiss Ernő volt.²⁵ A nemzeti tanács a községházán tartotta üléseit, hetente 3—4 alkalommal, az estéli órákban. Elsősorban ételmezési, ruházati és segélyügyeket tárgyaltak. A helyi nemzeti tanács — ez már összetételéből is adódott — meg sem kísérelte a hatalom megragadását, sőt mellette folyamatosan működött a régi községi adminisztráció. A képviselőtestület is megtartotta soros üléseit. Annyi változás történt mindössze, hogy a képviselőtestületi ülésekre a Szociáldemokrata Párt kérésére a párt két tagját is meghívták. A nemzeti tanács helyi szervezetének szerepe gyakorlatilag a szociális kérdésekre korlátozódott.

Sokkal nagyobb súllyal bírt az iparosok és szegődményesek tényleges politikai és gazdasági érdekképviseletét ellátó Szociáldemokrata Párt és a párttal együttműködő — gyakorlatilag annak kisebb szervezeti egységeit képező — szakszervezet. Sem a Szociáldemokrata Pártnak, sem a szakszervezetnek nem volt előzménye Mezőhegyesen. Így szervezeteik kiépítése lassan, gyakori átfedések közepette indult. A párt előkészítő bizottságát iparosok hozták létre, de helyet kaptak benne díjnokok is. A Szociáldemokrata Párt helyi szervezete 1918 novemberében alakult meg. Elnöknek egy ipari munkást, Danczkai Pétert választották. A párt titkára a díjnokok közül került ki. A titkár, Rosenberg Alfréd, a második ülésen lemondott, helyét Reichmann Zsigmond méneskari

állatorvos foglalta el.²⁶ Ő volt a legradikálisabbak hangadója Mezőhegyesen. November első napjaiban megakadályozta, hogy a méneparancsnok katonákat küldjön egy megtámadott birtokos megsegítésére. Minden lehetséges módon terjesztette nézeteit, előadásokat tartott, éjjelente a kerületi majorokban lakó cselédekhez járt ki. A forradalom után elbocsátott cselédek zöme őt mondta „felbujtónak”. Mindazonáltal szűk rétegre támaszkodhatott, mert a nemzetőr iparosok között Früstök, a többiek között pedig Kiss Ernő befolyása erősebb volt.

Sajátosan alakult a párt szerepe az első időkben. Vezetői a termelést kivéve minden lényeges kérdésben hallatták hangjukat, viszont nem törekedtek a helyi hatalom döntő pozícióinak megszerzésére. A Szociáldemokrata Párt időről időre megismétlődő nagygyűléseken fejtette ki programját, törekvéseit. Ezek sorából kiemelkedik a november végén tartott gyász- és hálaünnepély. Kiss Ernő — az elfogult vélemények szerint is — formás beszédben búcsúztatta el a világháború áldozatait, majd hálát adott Istennek a háború befejeződéséért, végezetül örömmel üdvözölte a „Szociáldemokrata Párt többségre jutását”.²⁷ Kiss Ernőt ettől fogva — bár hivatalosan nem töltött be vezető funkciót — a nép vezérének tekintették. Ettől a pillanattól a román megszállásig ő volt Mezőhegyes legbefolyásosabb embere, az ő szavára hallgattak legtöbben.

Kiss Ernőt az események alakítói, elszenvedői egyöntetű tisztelettel említik. A jószágigazgató véleményét már idéztük. A Tanácsköztársaság bukása utáni igazoló eljárásokat lefolytató minisztériumi kiküldött „kiválóan intelligens, erősen szocialista érzelmű ember”-nek mondta a rokkant asztalost.²⁸ Fáy Andor, a birtok egykorú krónikása „társadalompolitikailag jól képzett asztalos”-nak nevezte.²⁹ Más források kiemelik jó szónoki képességeit, agilitását, s azt, hogy mindenkivel könnyen szót tudott érteni. Személyében a képzett szociáldemokrata munkás a szeretetre, megértésre hivatkozó szelíd prófétával találkozott. Szavait, cselekedeteit minden esetben a felelősségérzet irányította. Mind ezen tulajdonságok összességének tudható be a példátlan népszerűség.

A Szociáldemokrata Párttal párhuzamosan megalakult szakszervezetben is Kiss Ernő befolyása volt a legerősebb. Elsőnek, még november legelején, az iparosok hoztak létre szakszervezeti csoportot. E csoport határozta meg a szakszervezeti mozgalom további fejlődésének alakulását. Így a tisztviselők a baloldali Magyarországi Közalkalmazottak Szövetségébe kényszerültek belépni. A Köztisztviselők Kamarájának nincs is nyoma Mezőhegyesen. A többi ménesbirtokon — Bábolna, Kisbér, Gödöllő — a tisztviselők zöme a kamara tagja lett. Erre a Közalkalmazottak Szövetsége egyesült a Fém- és Vasmunkások csoportjával, és kikényszerítette a kamarai tisztviselők átlépését.³⁰ A különbséget magyarázza, hogy Mezőhegyesen a nagy létszámú gépműhelyi és építészeti iparosság volt olyan erős, hogy diktálni tudja a tempót.

A szakszervezet kisebb egységei a foglalkozási körök szerint jöttek létre. A legerősebb iparos csoport mellett külön szakszervezeti csoportba tartoztak a díjnokok, a tanítók, a gőzekések. A cselédek között szorosabb értelemben vett szakszervezeti csoportok nem alakultak, ennek ellenére volt bizalmi rendszer, ami jól működött. A csoportbizalmiak és a cselédek bizalmi férfiai nem központi

szakszervezeti fórummal — elméletileg volt ilyen — álltak kapcsolatban, hanem a Szociáldemokrata Párttal. Kötelesek voltak a párt heti egy ülésén részt venni, ilyenkor közölték a helyi csoportok határozatait, amelyeket a párt vitt tovább, és fordítva: a párt ülésein hallottakat ismertették megbízóikkal. A párt az együttműködést azzal kívánta teljessé tenni, hogy a tisztviselőktől követelte, hogy szakszervezeti csoportjukkal testületileg lépjenek be a pártba is. 1919 januárjára tudták ezt a belépést kikényszeríteni. A díjnokok nagyobbik része már korábban tagja lett a Szociáldemokrata Pártnak. Az volt a gyakorlat, hogy az iparosok szervezeteik jegyzőjévé egy-egy díjnokot választottak, akiknek nem volt merszük kitérni a megtisztelő választás elől.

A szakszervezet elnöke ugyanaz a Racsmány Péter lett, aki november 4-én még Pitvaroson vitézkedett. Hogyan történt a nem mindennapi pálfordulás? Racsmány pitvarosi szereplése után számolatlanul kapta a fenyegető leveleket. Egyidejűleg szocialista tartalmú könyveket kezdett olvasni. Friss olvasmányélményei, illetőleg a fenyegetések hatására fordított köpönyeget. Mint buzgó neofita, a legradikálisabbak egyike lett. Az ellentétes érzelmeket kiváltó kép értékeléséhez a mindig objektív Látrányi Sándortól, Hamburger Jenő rokonától és volt iskolatársától idézünk egy mondatot: „Racsmány százados egy végtelen ostoba ember.”³¹

Mind a novemberi változások idején, mind a továbbiakban a ménesbirtokon változatlanul folyt a munka: „... a vezetést sikerült a veszedelmes elemek leszorításával oly egyéneknek kézberagadni, akik alkalmasak lesznek arra, hogy a kétféle világnézet közötti feszültség veszedelmessé ne fajuljon” — fogalmazta meg reményeit a birtok egyik gazdatisztje.³²

A bemutatott szervezetek megalakulásával — befolyásuk lassú növekedése közepette — Mezőhegyesen lezárult az októberi forradalom hatására meginduló események első szakasza. A további — úgyszintén novemberben kezdődő, de csak később kiteljesedő és március közepéig tartó — összecsapások keretét a Szociáldemokrata Pártnak és a szakszervezetnek az igazgatósággal szemben folytatott bérharca adta.

Bérharcok a ménesbirtokon

„Mezőhegyesen a forradalom béremelésekben robbant ki — emelte ki a legfontosabb momentumot Koszits jószágigazgató —, elől természetesen itt is az iparosság járt.”³³ Tíz évvel korábban rendezték utoljára az iparosok béreit, s a közben eltelt évtized hozott magával egy hosszú, keserves háborút, inflációt, fejadagrendszert; még ruhákat sem lehetett beszerezni. Három hullámban zajlott le az iparosok bérkövetelési mozgalma. Először november 7-én ültek össze, hogy kívánságaikat összefoglalják, másodszor december 10-én. Ezek az ülések szertartásos rendben zajlottak le. Korelnök vezette, hattagú bizottságot választottak a módoszatok összeállítására. A bizottság két elnökből — az egyik Danczkai Péter, a párt helyi elnöke volt —, jegyzőből és három bizalmiból állt. Először a korelnök a résztvevőkhöz fordult és felkérte őket kívánalmaik előterjesztésére:

„... előzetes megállapodás végett a jelenlevő összes szakmabeli elvtársak ki-külön adja elő a jövőre nézve teljes igényeiket a munkáltatóval szemben”³⁴ A pontokba szedett követelések továbbvitele, megvalósítása a bizalmiak feladata volt.

Az iparosok által összeállított első listát az igazgatóság azonnal pártolólág felterjesztette a budapesti főigazgatósághoz, a másodikat már nem akarták elfogadni. A főigazgató által engedélyezett legszélső határt közölték az iparosokkal — január 24. —, azok a kompromisszumos megoldást nem fogadták el. Új határozatot hoztak — január 25. —, ezt a kialakult kényszerhelyzet nyomása alatt az igazgatóság kénytelen volt elfogadásra javasolni.

Vegyük sorra témánként a követeléseket:

1. Az első csoportba az ipari munkások *munkavállalói státusával* kapcsolatos kívánalmakat sorolhatjuk. „Valamennyi munkás havidíjas legyen” — mindhárom alkalommal ez a kívánság állott az élen. Elfogadása annyit jelentett, hogy az ipari munkások alkalmazásánál megszűnt a szegődményes ésapidíjas kategória. A fontosabb az, hogy ipari munkást nem lehetett többé cselédi jogállás szerint, egy évre szóló szerződéssel felfogadni. A követelések második változata nívumot is tartalmazott az elsőhöz képest: *Csakis szervezett munkás alkalmazható a birtokon* — kötötték ki.

2. A kívánások második tematikai körébe a *munkabérekkel*, a *bérezési rendszerrel* kapcsolatos pontok tartoztak. A novemberi változat először az új besorolási rendszerről határozott. Eszerint az iparosokat ötévenként kellett magasabb fizetési osztályba sorolni. Az átsorolás 33%-os készpénzjárandóság-emelkedéssel járt. Decemberben a készpénzjárandóság 150%-kal való felemelését kérték, drágasági és háborús segély címén. Ekkor még változatlanul hagyták a fizetési osztályokat, de megváltoztatták az osztályba sorolást végző bizottság összetételét. A mester, a művezető, a hivatalfőnök mellett *első helyre a bizalmiak kerültek*. Az utolsó, januári változat egy tollvonással megszüntette a hatlépcsős fizetési rendszert, helyére négy bérosztályos szisztémát állítottak. Az aprólékos differenciálást erős egyenlősítés váltotta fel. **(1. táblázat)** A havidíjas ésapidíjas kategóriát az előző besorolást csak részben fedő „nős”, illetve „nőtlen” iparos megnevezés váltotta fel. A két alapkategória közötti differenciálás külső, szociális szempont alapján történt. A nem családfenntartók a terményjárandóság 60—90%-át kapták. A segédmunkások mint családfők szintén teljes terményjárandóságot kaptak, mint a nős iparosok. Ezt is a szociális szempontok figyelembevétele magyarázza. A fizetési osztályok összevonásával párhuzamosan csökkent az egyes osztályok közötti távolság. A teljesítmény fokozását célzó bérezési szisztémát egy erősen nivelláló bértáblázat váltotta fel. Volt ennek az új bérezési rendszernek egy sajátos következménye: az infláció miatt a nagyobb bérek — amelyeknek kisebb hányadát tette ki a termény —, gyorsabb ütemben apadtak.

Abszolút értékben milyen különbség mutatkozik a korábbi bérekhez képest? 1914. július 1-jén 2,96 K. volt a havidíjasok egy munkanapra eső bére. Ez novemberben 8,20 K-ra, januárban 19,45 K-ra emelkedett, azaz hat és félszere-

1. táblázat

Az iparosok 1919. január 1-jével bevezetett bértáblázata³⁵

Az iparos beosztása	Terményjárandóság egy évre							Összesen K	Készpénzjárandóság egy évre			Egy évi teljes járandóság** K
	búza q 64 K/q	árpa q 52 K/q	tej l 1, 24 K/l	dorong- fa m ³ 22,4 K/m ³	kukorica q 52 K/q	vete- mény- föld □ öl 35K/100 □-öl	burgonyaföld □ öl		havi bér K	100% drágasá- gi pótlék K	összesen K	
művezető	12	4	1460	20	12	200	200	3998,40	300	300	7200	11 198,40
művezető-helyettes	12	4	730	14	12	200	200	2958,80	260	260	6240	9 198,80
nős iparos I. oszt.	12	4	730	14	12	200	200	2958,80	220	220	5280	8 238,80
II. oszt.	12	4	730	14	12	200	200	2958,80	200	200	4800	7 758,80
III. oszt.	12	4	730	14	12	200	200	2958,80	180	180	4320	7 278,80
IV. oszt.	12	4	730	14	12	200	200	2958,80	160	160	3840	6 798,80
nőtlen iparos I. oszt.	A nős iparosok terményjárandóságának 90%-a.							2662,92	220	220	5280	7 942,92
II. oszt.	A nős iparosok terményjárandóságának 80%-a.							2367,04	200	200	4800	7 167,04
III. oszt.	A nős iparosok terményjárandóságának 70%-a.							2071,16	180	180	4320	6 391,16
IV. oszt.	A nős iparosok terményjárandóságának 60%-a.							1775,28	160	160	3840	5 615,28
segédmunkás I. oszt.	12	4	730	14	12	200	200	2958,80	140	140	3360	6 318,80
II. oszt.	12	4	730	14	12	200	200	2958,80	120	120	2880	5 838,80
III. oszt.	12	4	730	14	12	200	200	2958,80	100	100	2400	5358,80
tanonc*	I. éves	—	—	—	—	—	—	—	3	—	900	900,00
II. éves	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	1200	1200,00
III. éves	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	1500	1 500,00
IV. éves	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	1800	1 800,00

* A tanoncok napidíjat kaptak.

** 1919. január végi értékek szerint.

sére. Természetesen a bérek reálértéke az infláció miatt nem emelkedett ilyen mértékben. 1919 januárjában a fémipari munkások bére napi 21,36—38 korona között mozgott. A mezőhegyesi gépműhely ugyanolyan szintű munkát végző iparosainak bére még így is jóval a városi munkásoké mögött maradt.³⁶

3. *Munkaidő.* Az első kérvény még nem szólt a munkaidőről, a második és harmadik a központban dolgozók munkaidejét 8 órában, a kerületekben dolgozókat 10 órában állapította meg. Íme, a központban és a kerületekben alkalmazott — volt szegődményes — iparosok között még mindig lényeges különbségek maradtak.

4. A *szociális jellegű kívánalmak* intézkedtek a biztosításról, a nyugdíjról és a családi pótlékról.

5. Nagyon fontosak a *kulturális követelések*. Már novemberben határozottan kijelentették az iparosok, hogy *elengedhetetlenül szükséges egy négyosztályos polgári fiúiskola felállítása*. A községben csak elemi és tanonciskola volt. Befolyást akartak szerezni az iskolaszékekben is: követelték, hogy a tisztviselők, díjnokok, iparosok, altisztek számarányuknak megfelelően legyenek képviselve. Korábban a tanítói kar sem küldött választott képviselőt az iskolaszékbe.

6. Az utolsó pont jelentette az előzőek garanciáját. Az új típusú ellenállási záradék a következőképpen hangzott: „*A munkások szabad szervezkedése és ebből kifolyólag a bizalmi férfiak elismerése.*”³⁷

Az iparosok és a ménesbirtok megállapodása alapvetően új helyzetet teremtett. Az uradalom által alkalmazott iparosok a városi nagyipari munkásság jogait szerezték meg maguknak. Olyan garanciákat építettek be a megállapodásba, amelyek biztosították a munkáltató és a munkavállaló egyenrangúságát.

Feltűnő, hogy az iparosok kérvényei sehol sem említik a cselédeket, még az iskolaszéki arányos képviselőnél sem. Csupán kisebb csoportoknak sikerült az ipari munkások közé emelkedni. A szegődményesek közül verbuválódott gőzekések a gépkezelői tanfolyam elvégzése után már iparosoknak tekintették magukat. Az első adandó alkalmat felhasználták arra, hogy deklarálják ipari munkás voltukat. Ez az apró epizód pontosan mutatja, hogy a szegődményesek szemében milyen vonzó volt az iparosi státusz, s azt is, hogy ők a forradalom ideje alatt sem tudtak hasonló helyzetet teremteni maguknak.

Tehát összehangolás nélkül, párhuzamosan zajlott az iparosok és a cselédek bérmozgalma. Vizsgáljuk meg a cselédekét is. Ennek is több stációja volt. Az első béremelésre forradalom nélkül is sor került volna. A birtok cselédségének terményjárandóságát 1907-ben, készpénzjárandóságát 1913-ban rendezték utoljára. Az igazgatóság is elismerte, hogy ezzel a bérezéssel a háború után már nem lehetett cselédet kapni, mert nem fedezte a létfenntartást. Fogarason, Bábolnán és Kisbéren már a háború alatt duplájára emelték a készpénzt. Ilyen előzmények után az első béremelési kérelem elnyerte az igazgatóság támogatását. A béremelés arányának és összetételének szemléltetésére a legnépesebb alkalmazási csoportban élvezett járandóságot választottuk ki. **(2. táblázat)** A baromfi- és sertéstartás változatlanul maradt. Az 1918. évi decemberi árakat véve alapul, 34%-kal

2. táblázat

A szekeres béresek teljes járandósága a háború előtt és 1918-ban³⁸

A járandóság összetevői	Az 1907, 1913-as rendezés szerint	1918 novemberétől
Kézpénz	168 K	540 K
Búza	1200 kg	1400 kg
Árpa	200 kg	400 kg
Szalonna	56 kg	56 kg
Só	28 kg	28 kg
Tej	255 l	365 l
Rózsefa	24 m ³	24 m ³
Tengeriföld	1200 □-öl	1600 □-öl
Veteményföld	100 □-öl	100 □-öl
Burgonyaföld	100 □-öl	100 □-öl
Összérték*	2434,4 K	3265,4 K

* 1918. novemberi árakat számítva

emelkedett az összes járandóság értéke. A látszólag magas béremelés valójában nem is volt olyan magas. A terményjárandóság csak 20,3%-kal emelkedett a 321,4%-kal emelkedő kézpénzjárandósággal szemben. Előre lehetett látni, hogy az infláció hamarosan elolvasztja a béremelés egy részét, s újabb bérmozgalom fog kezdődni.

Közben az igazgatóság erős aggodalommal szemlélte a Csanád megyei állapotokat: „A leszerelt katonák egyáltalában nem akarnak munkába állni, sem a községekben lakók, sem a földbirtokosoknál lakók.” — konstatálták november végén.³⁹ A megyében alig csökkent a falvak forrongása. Az első béremelés gyors keresztülvitelének nagy szerepe volt abban, hogy Mezőhegyesen a november közepére kialakult nyugalmi helyzet nem változott meg. Munkába álltak a leszerelt katonák — mintegy 450 fő — és „aránylag nyugodtan” dolgoztak.

Nézzünk szét a szomszédos birtokokon: „[A cselédek] lehetetlen magas béreket és konvenciót követelnek, melyet, ha meg nem kapnak, megtagadják a munkát.” — jellemezte a megyei állapotokat az egyik Földművelésügyi Minisztériumhoz intézett jelentés.⁴⁰ Purgly Emil tompapusztai birtokán a cselédek nem dolgoztak, az állatokat gyerekek látták el 10—15 koronás napszámmért. A bánkúti főhercegi uradalomban ugyancsak állt a munka, mert a birtok nem teljesítette a követeléseket. Hosszas tárgyalások után abban egyeztek meg, hogy a Mezőhegyesen fizetett béreket fogják kapni. A makói püspöki uradalomban földben maradt a cukorrépa egy része, a kiszedett is elszállításra várt. Szántatlanul, vetetlenül maradtak a földek. Mezőhegyesen csak a környékbeli munkásokkal dolgozó cukorgyárban volt munkaerőhiány. November 1-jétől december 12-ig szünetelt a munka, ekkor napi 22 K-s bérért — októberben 6—7 K volt — sikerült az üzemet megindítani.⁴¹

Ahogy azt sejteni lehetett, a békeidőben elképzelhetetlenül magas, 34%-os béremelés rövid idő alatt kevés lett. Egy részét elvitte az infláció, a maradék egy

hónap múlva már nem elégítette ki a birtok munkásait. Szerepük volt ebben a Mezőhegyesen munkát vállaló „falusiaknak” is. A cukorgyár mellett a ménes is környékbeli munkásokat alkalmazott szétszéledt katonái helyett. Ezek a környékbeli munkások vitték az elszigeteltséget áttörni még mindig nem tudó ménesbirtoki cselédek közé a falvak forrongó hangulatát. A megye más birtokaiban folyó bérharcok híre is eljutott így Mezőhegyesre. Az egyre emelkedő bérekről értesülve Koszits Pál szomorúan jegyezte meg: „... a birtokosok mindig jobban fizették a cselédeket, napszámosokat, holott a ménesbirtok belterjességénél fogva mindenkor jobban kihasználta a munkaerőt.”⁴²

Időközben az uradalmi cselédek helyzetének rendezésére a Földmunkások és Kisgazdák Országos Szövetsége 1919. január 12-re összehívta az országos cselédkongresszust. A kongresszus 625 küldötte között Csanád vármegye 6 képviselője is ott volt.⁴³ Sajnos nem tudtuk kideríteni, hogy volt-e mezőhegyesi a csanádiak között. Annyi bizonyos, hogy a cselédkongresszus és nyomában a kollektív szerződésekre kezdődő harc hatása Mezőhegyest sem kerülte el. A februárban megkötött kollektív szerződések soha nem látott magas béreket biztosítottak a cselédeknek. A FÉKOSZ-nak, a baloldali szociáldemokrata vezetőknek nem titkolt célja volt ezzel a nagybirtokok egybentartása, azaz földosztás helyett termelészövetkezetek alakítása a szocializált birtokokon.⁴⁴ Csanád megyében először a birtokosok reagáltak az új helyzetre. 1919. február 4-én értekezletet tartott a Csanád megyei Gazdasági Egyesület. Színhelynek a biztonságosnak ítélt Mezőhegyest választották. Az ülés vezérszónoka, a később földművelésügyi miniszteri tisztet is betöltő Purgly Emil volt. Az uradalmak tulajdonosait a cselédbérek tekintetében egységes, kartellszerű megállapodásra hívta fel, amelyhez minden körülmények között ragaszkodniuk kell. Csak a szervezettség segít a szervezett munkásnéppel szemben — hangoztatta.⁴⁵ A gazdasági egyesület időhúzó taktikája miatt nem jutottak el a megegyezésig a munkavállalókkal folytatott tárgyalások; Csanád megyében nem jött létre kollektív szerződés. Összehangolás nélkül folyt még márciusban is az egyes birtokok cselédségének bérmozgalma.

Mezőhegyesen is elszigetelten, de meglehetősen vehemenciával zajlott le az új bérkövetelési akció. A ménesbirtok igazgatósága iránti bizalmatlanság mutatkozott meg abban, hogy az új kérelmet közvetlenül a földművelésügyi miniszterhez továbbították. Hiába, mert a minisztériumból visszaküldték azt a mezőhegyesi igazgatósághoz. Kétszer tárgyalt az igazgatóság a cselédek bizalmijaival, először március 15-én, de csak egy hét múlva tudtak megállapodni. Az igazgatóságnak kellett engedni, csekély módosításokkal elfogadták az új követeléseket. A minisztérium a termelés folyamatosságának minden áron való fenntartását kívánta.

A szomszédos birtokosok közül nem egyet újra sztrájk fenyegetett. Egy nappal a mezőhegyesi megegyezés előtt Blaskovits Ernest táviratozott kétségbeesetten a Földművelésügyi Minisztériumba: „Cselédségem a makói munkástanács hozzájárulásával ma tudomásomra hozta, hogy ha bérköveteléseiket — melyek teljesíthetetlenek — el nem fogadom, úgy a békéltető bizottság be nem várásával négy nap múlva beszüntetik a munkát . . .”⁴⁶ A ménesbirtok igazgatósága nem

akart a szomszédos birtokosok sorsára jutni, s január elsejével visszamenőleg elfogadta az új bértáblázatot. (3. táblázat)

Legszembetűnőbb a bércategóriák összevonása. Korábban a munkabeosztás szerint eleve 20 kategória volt, legtöbb bércategória a ménesbirtokon töltött évek száma szerint tovább bomlott I., II., esetenként III. fizetési osztályra. A bérrendezés csakúgy, mint az iparosoknál, megszüntette ezt az erős differenciálást. Eredetileg mindössze három bérosztályt kértek a cselédek, az igazgatósággal való tárgyalás után lett belőle négy. Párhuzamosan kérték a jutalmazási rendszer eltörlését is. A jutalom korábban jelentős motiváló tényező volt. A nivelláló törekvés erősebben érvényesült, mint az iparosoknál. Gyakorlatilag valamennyi felnőtt, teljes munkabírású férfi az első fizetési osztályba tartozott. Kiiktatódott tehát a két legfontosabb motivációs tényező: a járandóság emelkedésének lehetősége és a jutalmazás. Nem kétséges, hogy ez a bérezési szisztéma a teljesítmény visszaeséséhez vezetett volna normális körülmények között is. Az év közepén már a szegődményesek egy része is kritizálta az egyforma bérezést: „A tisztességes megélhetéssel munkát találók kezdték megelégedni az egyenlő fizetést.”⁴⁸ Az igen korán mutatkozó elégedetlenség bizonyossá teszi, hogy hosszú távon nem vált volna be az új bérezési szisztéma.

Az I. osztályba sorolt felnőtt szegődményes éves járandósága 79%-kal haladta meg a békebelit. A készpénz összevetésétől eltekintünk, ennél sokkal fontosabb, hogy a terményjárandóság minden eleme növekedett. A háború alatt a felnőtt szegődményes 14 q gabonát kapott, 1919-ben 22 q-át. Az eredetileg is egyedülállóan magas, 56 kg-os szalonnajárandóság 80 kg-ra emelkedett. 500 négyszögöllel nőtt az illetményföld területe. A márciusi értékek szerint a teljes járandóság 76,5%-át tették ki a naturáliák. A járandóság összetételének eltérő volta miatt a cselédek bére jóval stabilabb volt, mint az iparosoké.

A már említett vármegyei gazdasági egyesületi ülésen 4745 K összértékben határozták meg a birtokosok által fizethető legmagasabb bért.⁴⁹ A mezőhegyesi igazgatóság nem tudta tartani magát ehhez a megállapodáshoz. Ám voltak olyan országrészek, ahol a mezőhegyesit is jóval meghaladó béreket kényszerítettek ki az uradalmak munkásai. Somogy megyében a februárban megkötött kollektív szerződés szerint 1208 korona készpénz mellett 24 q gabona, 2400 négyszögöl illetményföld járt minden cselédnek.⁵⁰

Vessünk egy pillantást az üzemi oldalra is. A ménesbirtok 1917/18. évi tiszta jövedelme 12 623 190 K volt. Az 1919. évi bér 4 646 342 K-val növelte meg a ráfordítási költségeket.⁵¹ A nagyon belterjesen gazdálkodó ménesbirtok elbírtá ezt a plusz terhet, azonban a kevésbé intenzíven kezelt üzemek nyeresége ugyanilyen bérek mellett kérdésessé vált volna.

A béremeléssel párhuzamosan fogadta el a ménesbirtok vezetése a cselédek új szolgálati szabályzatát. Ennek legfontosabb pontjai a következők voltak: 14 évnél fiatalabb gyermek nem alkalmazható, vásár- és ünnepnapokon az állatgondozók kivételével teljes munkaszünet, munkaidő-csökkentés, évi 8 nap szabadság, a háború alatt vagy a birtokon megrokkantak bérének rendezése.⁵² A szolgálati szabályzatban megfogalmazottak egy része nem volt új. 14 évnél fiatalabb fiúkat korábban sem alkalmazták a birtokon. A vásár- és ünnepnap

3. táblázat

A cselédek 1919. január 1-jével bevezetett bértáblázata⁴⁷

bérosztály	járandóság egy évre											a termény- járandóság értéke összesen K	az évi teljes járandóság összesen** K
	kész- pénz K	búza q 75 K/q	árpa q 52 K/q	szalon- na kg 16 K/kg	tej l 1,75 K/l	dorongfa m ³ 46 K/m ³	rőzse m ³ 15 K/m ³	tengeri föld □-öl 500 K/kh	veteményföld □ öl	burgonyaföld □ öl	csizma, szűr vált. K		
I.	1200	16	6	80	730	6	16	1600	100	200	400	5604,90	6804,90*
II.	900	12	4,5	60	365	—	—	1600	—	—	400	3641,75	4541,75*
III.	600	10	3	50	365	—	—	1600	—	—	400	3244,75	3844,75
IV.	400	8	2	40	365	—	—	1600	—	—	400	2882,75	3282,75

* Az I., II. fizetési osztály teljes járandóságában még: 40, ill. 25 kg só. (ár 0,36 K/kg)

** 1919. márciusi értékkel számolva.

munkaszünet is járt, csak a betakarítási munkacsúcsok — pl. aratás — idején dolgoztak vasárnap is, de ezért a munkáért ünnepi pótlék járt.

Az iparosok és a szegődményesek kívánalmi szembenálló különbséget mutatnak. A szegődményesek figyelme elsősorban a bérekre koncentrálódott. Szó sincs benne iskolaszékről s más kulturális jellegű követelésekről. A döntő különbség az, hogy a cselédek semmiféle biztosítékot nem kötöttek ki. Nem is próbálták meg legitimizálni érdekvédelmi szervezeteik működését.

Még egy összehasonlítást kell elvégeznünk a bérekkel kapcsolatban. Hogyan alakult egy mezőhegyesi cseléd család jövedelme egy parasztgazdasághoz viszonyítva? A válasz átvezet a szocializálás vagy földosztás kérdéséhez. Egy három keresőből álló mezőhegyesi család — családfő, 18 éves fiú, 15 éves fiú — 34 q búzát, 11 q árpát, 170 kg szalonnát kapott évente a terményjárandóság fejében. 45 q szemestermény a kisbirtok 6—7 mázsás átlagtermésével számolva, 6,4—7,5 kh hozamának felelt meg. Ehhez jött 3 1/4 kh illetményföld. 9,6—10,7 hold jövedelmét élvezte egy ilyen család. Számításunkban nem szerepel az a tőke, amely 10 hold föld üzemmé való kiépítéséhez szükséges.⁵³

Földosztás vagy szocializálás?

A szegődményesek bérharcának utolsó fázisával egy időben újabb forradalmi hullám söpört végig a környékbeli falvakon. Mint láttuk, a ménesbirtokot körülvevő — részben telepes — községek parasztságából már novemberben elemi erővel robbant ki a birtok iránti gyűlölet. Alig várták a földosztás megkezdését, már 1918 decemberében jelentős területek átadását követelték. A környéken a ménesbirtok kivételével csak Dombegyházán volt egy 2000 kh-as uradalom, így minden szem Mezőhegyesre szegeződött. 1919 februárjában a megye nem egy községében a földosztók már fegyverkeztek.⁵⁴ Türelmetlenségüket csak szította a szomszédos Csongrád megyében megkezdett ideiglenes birtokrendezés. A birtok vezetősége a Földművelésügyi Minisztériumhoz, a ménesbirtokok főigazgatójához fordult segítségért. A minisztériumban ígéretet is tettek arra, hogy „körömszakadtáig védeni fogják” Mezőhegyest, s valóban, minden hozzájuk érkező kérelmet elutasítottak.

A birtokreform előkészítésére összehívott szakemberek egy részének — köztük Varga Jenőnek — az volt a véleménye, hogy a köz- és tudományos célokat szolgáló állami birtokok fenntartandók.

1919. február 16-án látott napvilágot a Buza Barna-féle földtörvény. Ha lehet, még tovább fokozódott a földosztás iránti várakozás. Nagybánhegyesi küldöttség járt a Földművelésügyi Minisztériumban, s követelte a földosztás azonnali megkezdését. Csanádapácáról a megye kormánybiztosához intéztek február 21-én hasonló kérelmet. Sorolhatnánk tovább. A legdrasztikusabb lépésre Ambrózfalva szánta el magát, márciusban pár száz holdat elfoglaltak a ménesbirtok területéből.⁵⁵

Míg a szomszédos falvak levegője izzott a földkérdés megoldatlansága miatti feszültségtől, addig Mezőhegyesen a bérek állottak a középpontban. A megka-

pott magas bérek teljesen kielégítették a cselédség igényeit, sőt „az iparosság meg, Mezőhegyesen elég nagy számot képviselvén, a földosztásnak határozottan ellene volt, mert a megosztott birtokokon a nagy gépüzem megszűnván, egyenesen kenyerét veszítette volna el.”⁵⁶ Egyetlen nyoma van a földosztás követelésének, a nemzetőrségből kiközösítettek egy személyt, mert a „Károlyi-féle” földosztást követelte. A március közepére kialakult helyzet egységesen szembefordította Mezőhegyes népét a környékbeli falvakkal, remek lehetőséget biztosítva ezzel a ménesbirtok igazgatóságának. Nem volt ez egyedi, néhány hasonló példa: „... Magyartésen (Csongrád megye) azért nem kívánnak földet, mert a mai nagy bérek mellett mint cselédek többet keresnek...”; „Biharban négy községben azért nem kívánnak földet, mert a mai bérek mellett mint cselédek többet keresnek...”; „... Baronyban (Veszprém megye) ... a magas bérek mellett mint cselédek többet keresnek...”⁵⁷

Két „földosztó bizottság” Mezőhegyesen való megjelenése készítette egyértelmű állásfoglalásra az igazgatóságot. Az első Pitvaros igényeit jelentette be, a második Nagylakét. Ez volt igazán félelmetes. Nagylak 12 000 holdra tartott számot, azaz a birtok több mint 1/3-ára. Mi várható a többi kilenc községtől? — tette fel a kérdést Koszits Pál. „Összehívtam Mezőhegyes közönségének minden rétegéből egy bizottságot — folytatja —, feltártam, miről van szó, hogy nézetem szerint csak úgy menthetjük meg az ország érdekében Mezőhegyest, ha bejelentjük mindnyájan igényjogosultságunkat, és annak kielégítését Mezőhegyesen kérjük, és a ménesbirtokot kezeljük továbbra is úgy, mint eddig...”⁵⁸ Osztatlan egyetértés fogadta a tervet. A szakszervezeti bizalmiak is jelen voltak. Koszits az elmondottakhoz még azt is hozzátette, ha csillapul a helyzet, minden visszakerül a régi kerékvágásba. A felparcellázás megakadályozása mellett döntött a Szociáldemokrata Párt helyi szervezete is, csak a kezdeményező és végrehajtó szerepet kívánta magának, sikertelenül. A március 15-ei nagyszabású ünnepi gyűlésen Kiss Ernő is a birtok egybentartása mellett foglalt állást: „Mezőhegyes terített asztal, itt ülünk mindnyájan körülötte, de jaj annak, aki az abroszt le akarja rántani.”⁵⁹

24 tagú bizottságot választottak a szocializálás végrehajtására. Képviselve voltak a tisztviselők, a tanítók, a szegődményesek és az iparosok. Hunyadi István fővegyész került a bizottság élére, mint Früstöknek, neki sem volt szegődményes beosztottja, ez nagyban emelte népszerűségét. Munkáját azzal kezdte, hogy valamennyi mezőhegyesi irányítót felkérte a maradásra és a munka folytatására. Közvetlenül a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt küldöttség útján jelentették Buza Barnának a szocializálást. A források tanúsága szerint a meglepődött földművelésügyi miniszter a deputáció egyik tagjához, Agócs Józsefhez fordulva a következőket mondta: „... lehetetlen, hát magának nincs kedve Mezőhegyesen birtokosnak lenni? Nézze, ott a csúcson is milyen szépen le lehetne kerekíteni magának egy kis darabot.”⁶⁰ Mindenesetre az események illetén fordulatát Buza Barna is tudomásul vette. A Tanácsköztársaság kikiáltásának hírével visszaérkező bizottságnak egy feladata volt még, kidolgozni az üzem új irányításának rendszerét. A március 21-e után támadt bizonytalanságot eloszlatta Csizmadia Sándor földművelésügyi népbiztos távirata: „Ménésintézet

hivatása az eddigi marad. Alkalmazottaktól ernyedetlen szorgalmat, fegyelmezett munkát kívánok.”⁶¹

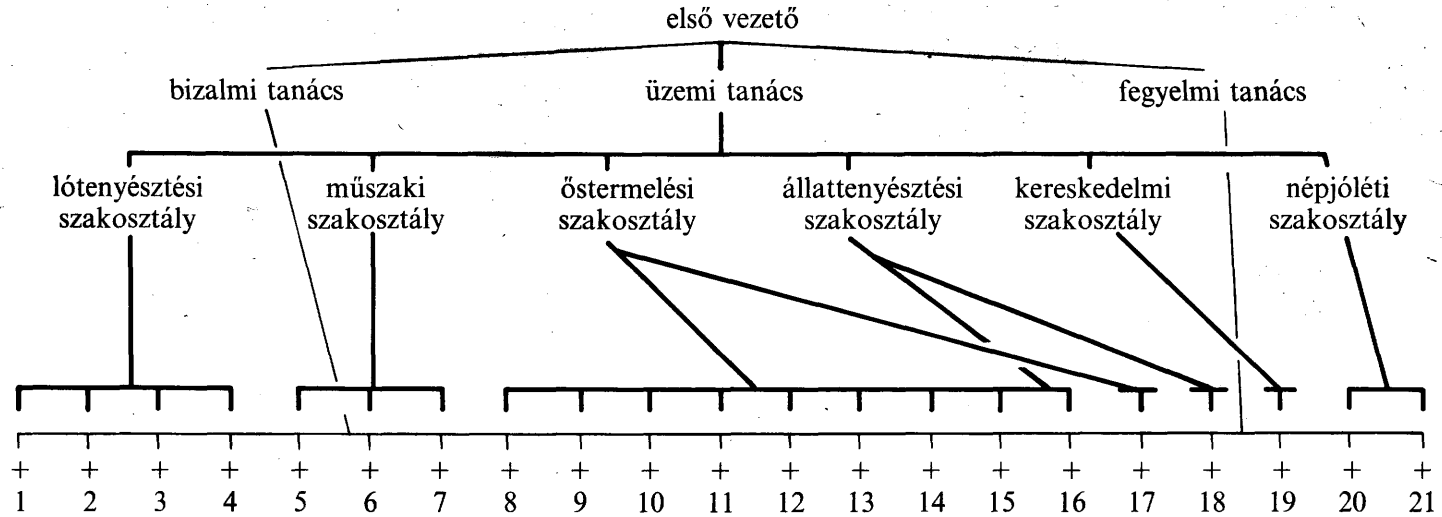
Az új üzemtervet a szocializációs bizottság kebelén belül alakult ötös bizottság hagyta jóvá, maga a terv elsősorban Hunyadi István munkája volt. Az üzemterv alapelve szerint a ménesbirtok alkalmazottai az üzem vezetésére jogot kaptak, jövedelmeiből részesülnek, az állam csak ellenőrzési jogot gyakorol. Hunyadi terve egyesítette a ménesbirtokot, a ménest, a cukorgyárat és a kendergyárat. A méneskar parancsnoka a papíron maradt beolvasztást sem tudta megbocsátani.

Az üzemterv szerint a birtok legkisebb és legalacsonyabb szintű egysége az *üzemi választmány* lett volna. **(1. ábra)** Hatáskörét nem valami szabatosan határozták meg: „Minden dolgozó ügyes-bajos dolgát, panaszát, kérelmét megtárgyalja, ha bizalmi férfi útján vagy az üzemvezetővel nem tudja megtárgyalni”. Fellebbezési fóruma a bizalmi tanács volt. Minden egyes üzem, amely üzemvezetőből és alkalmazottakból állt, jogot kapott üzemi választmány felállítására. Kétféle üzemi választmány jöhetett létre, az alkalmazás helye szerint, illetve foglalkozási csoport szerint szervezett. Ez volt az a szerv, amelyet közvetlenül választottak. Választójoga volt minden 18. életévét betöltött, egy éve a ménesbirtokon dolgozó személynek, nemre való tekintet nélkül. Választható volt minden 24. évét betöltött, egy éve Mezőhegyesen dolgozó, írni-olvasni tudó személy. A választmány létszáma az üzem nagyságától függött, minden 30 dolgozó után választhattak szótöbbséggel egy választmányi tagot.

Közbülső helyet foglalt el a *szakosztály*. A szakosztályok tömörítették a legkisebb termelési egységeket, tehát azokat az egységeket, amelyek üzemi választmány felállítására jogosultak. A szakosztályoknak termelési feladataik voltak. Korábban a gazdasági kerület volt a legkisebb termelési egység, amely az ott folyó összes munkát irányította. Az üzemterv a kerületi egységeket felbontotta: a kerületekben folyó növénytermesztési munkákat az östermelési szakosztály irányította volna, míg az állattenyésztést pedig az állattenyésztési szakosztály. Ábránk mutatja a további, elkülönített ágazatokat. A szakosztálynak hivatalból tagja lett minden üzemvezető, ugyanúgy minden üzemi választmányból egy titkos szavazással megválasztott személy. A szakosztály ülési nyilvánosak voltak, az elnök engedélyével a hallgató is indítványt tehetett, de szavazati joggal nem bírt. A szakosztályi határozatokhoz szótöbbség szükséges volt.

Az előző szervek fellebbviteli fóruma volt személyi kérdésekben, sérelmi, panaszügyekben a *bizalmi tanács*. 16 tagja közül 7-et a földművesek, 3-at az iparosok, 2-t a tisztviselők, 2-t a volt ménes alkalmazottai, 1-et a tanítók, illetve díjnokok közül választottak. A bizalmi tanács tagjait titkos választással választották, szavazati joga volt az üzemi választmányok és szakosztályok minden tagjának. A tanács elnöke az első vezető volt, szavazati jog nélkül. A bizalmi tanács ülésén is bárki részt vehetett, határozatait titkos szavazással hozta. Ugyanilyen fellebbviteli fórum volt fegyelmi ügyekben a *fegyelmi tanács*. Összetétele, választása megegyezett a bizalmi tanácséval. Nyilvános üléseken, titkos szavazással hozta határozatait, döntéseit nem lehetett megfellebbezni.

A ménésbirtok üzemterv szerinti igazgatási rendszere



- | | | | | | |
|-------------------------------|--------------------|------------------|-------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------|-----------------|
| 1—4. ménés | 8. Belsőmezőhegyes | 13. Külsőkamarás | 17. erdészet,
kertészet | 19. pénztár, | 20. népnevelés |
| 5. gépműhely | 9. Külsőmezőhegyes | 14. Belsőpereg | 18. tehenészet,
sertésenyészt.,
juhtenyésztés,
baromfite-
nyészt. | kasznárság,
szertár,
számvevőség | 21. egészségügy |
| 6. építészet | 10. Belsőfecskés | 15. Külsőpereg | | | |
| 7. szeszgyár,
laboratórium | 11. Külsőfecskés | 16. Kovácsháza | | | |
| | 12. Belsőkamrás | | | | |

A termelés ügyeinek irányítására az *üzemi tanács* volt hivatott. Tagjait, az egyes szakosztályok egy-egy tagját — vezetőjét —, valamint egy-egy Mezőhegyesen dolgozó iparost és szegődményest nem választották, hanem az előkészítő bizottság nevezte ki. Az üzemi tanács elnöki tiszte mindig a szavazati joggal nem rendelkező első vezetőt illette meg. E szerv viselte a felelősséget a birtok jövedelmezőségéért. Első feladata lett volna a birtok jövődó munkaprogramjának kidolgozása.

Az egész piramis élén az *első vezető* állt. Megbízatását a minisztériumtól kapta, de tiszte csak akkor foglalhatta el, ha az üzemi választmányok tagjainak 2/3-a bizalmát nyilvánította.⁶²

Az angol mintára készült, rendkívül bonyolult üzemterv elsődleges célja a gazdasági, termelési irányítás és a munkás-érdekképviselet szétválasztása volt. Készítője arra törekedett, hogy a szakmai vezetés a legnagyobb mértékben megmaradjon a gazdasági tisztviselők kezében. A termelés irányításában az első vezető, az üzemi tanács és a szakosztályok vettek volna részt. Ezen a vonalon nem a megválasztott, hanem a kinevezett tisztviselők szava döntött volna. A másik, „érdekképviseleti” vonalon érvényesült volna az alkalmazottak beleszólási joga. A termelés folyamatosságának fenntartása mellett teljes érdek- és jogvédelmet biztosított volna ez a szisztéma a ménesbirtok munkásainak. Az is nyilvánvaló, hogy az üzemterv átfedéseket, túlbonyolításokat tartalmazó első változata változtatás nélkül nem állta volna ki a gyakorlat próbáját. Feltételezhető, hogy a felesleges elemek kiiktatásával egy sajátos, két vonalon szerveződő irányítási szisztéma alakult volna ki: külső tényezőktől függetlenül működhetett volna a szakmai irányítás, mellette az üzem szervezetén belül működhetek volna az érdekképviseleti szervek. Az a tény, hogy az új üzemterv kimondta a dolgozók jövedelemből való részesedésének jogát, garancia lett volna az optimális irányítási forma kikristályosodására.

Önkéntelenül adódik az összehasonlítás a szocializált gazdaságok szervezetével. A szövetkezetekben a mezőhegyesi első vezetőnek megfelelő *intéző* mellé választottak *intézői tanácsot*, amelyeknek ugyancsak a fegyelmi és személyi ügyekben volt végleges döntési joga. *Közgyűlés* választotta az intézői tanácsot, a közgyűlés egyéb funkcióit nem dolgozták ki. A gazdasági vezetés kérdéseibe az intézőn kívül senkinek nem volt beleszólási joga.⁶³ 1919 augusztusában a Belügyi Népbiztosság egyszerűen megtiltotta, hogy az intézőbizottságok a 100 kh-on felüli üzemek gazdasági ügyeibe beleszóljanak.⁶⁴ Látható, az új üzemi, szervezeti formák kialakulása a kezdet kezdeténél tartott. A rendkívüli körülmények közepette megtett első lépések nagyon bizonytalanok, gyakran ellentmondásosak.

Április elején készült el az ismertetett tervezet. Küldöttség vitte a Földművelésügyi Népbiztossághoz, ahol elfogadták azt. Koszits Pál jószágigazgatót egyhangúan választották meg első vezetőnek. A tervezett irányító szervek közül egyedül az üzemi tanácsot választották meg, mert időközben Mezőhegyesre értek a megszálló román csapatok. Egyedül Reichmann Zsigmond emelt szót az üzemterv ellen: „... Hunyadi csaló, mert azzal [a tervezettel] a népet egyenesen félre akarja vezetni.”⁶⁵ Valóban, a komplikált üzemterv adott lehetőséget

taktikázásra, amit maximálisan ki is használt a birtok igazgatósága a teljes változás elodázására. Hogy a kezdeményezés belülről, a tisztviselők közül indult, az növelte a bizalmat irántuk. Az igazgatóság épített is erre a bizalomra: „Arra is megfelelt, ha a népbiztosság idegen[t] . . . küldött volna termelőbiztosnak, úgy az üzemterv alapján szavazás, s a ménesbirtok egy emberként állott volna a népszerűség csúcsán álló Koszits mellé.”⁶⁶

A Tanácsköztársaság időszakának eseményei Mezőhegyesen

A szocializálás utolsó fejezete a Tanácsköztársaság idején zajlott le. Mint a forradalom kitörését, a Tanácsköztársaságot is bizonytalansággal fogadták a mezőhegyesiek. A tájékozatlanság volt ennek legfőbb oka: „. . . akinek tiszta fogalmi lettek volna, mi a tanácsköztársaság, egy sem volt . . .” — olvashatjuk egy későbbi jelentésben.⁶⁷ Első lépésként a munkástanács átvette a hatalmat. A munkástanács gyakorlatilag a kibővített nemzeti tanácsot jelentette. Megválasztására kisebb összeütközés közepette került sor. A választási gyűlésen jelen volt két makói küldött is, ők kifogásolták a megválasztandó tanács összetételét, kritizálták a mérsékelt irányt. Az „idegen beavatkozást” nemcsak Kiss Ernő, hanem a radikális Reichmann Zsigmond is éles szavakkal kérte ki, majd a küldötteket egyszerűen kiutasították a község területéről.⁶⁸ E közjáték után a Szociáldemokrata Párt által előterjesztett listát elfogadták. A munkástanács március 25-én tartotta alakuló ülését. Elnöke ugyanaz a Horváth Imre lett, aki a nemzeti tanács elnöki tisztét is betöltötte. A munkástanács hivatalba lépésével egyidejűleg feloszlatták a képviselőtestületet, de az előljárásság egyes tagjait felszólították hivataluk továbbvitelére.⁶⁹

Párhuzamosan városparancsnokot is választottak. A városparancsnoki cím a november óta fegyverben lévő nemzetőrség parancsnoki tisztét jelentette. Kiss Ernő Reichmann Zsigmondot javasolta, de Reichmann megválasztásához az ő tekintélye is kevésnek bizonyult. A választók szinte közfelkiáltással az addigi parancsnokra, Früstök Lászlóra voksoltak.⁷⁰ Reichmann méneskari főállatorvos, forradalom előtti magatartása miatt sem az iparosok, sem a szegődményesek között nem volt népszerű.

Március 21-e után a Szociáldemokrata Párt átalakult Magyarországi Szocialista Párttá. A párt tagsága nem változott. Erejét mutatja, hogy a tisztviselők sem mertek kilépni az új pártból.⁷¹ Az új pártelnök Kiss Ernő lett.

Össességében azt kell megállapítanunk, hogy a korábbiakhoz képest nem történt alapvető változás, ugyanúgy, ahogy a Földművelésügyi Népbiztossággá átalakított minisztérium ménesbirtokok osztályán sem. Idegen tisztviselő nem került az osztályra, az új politikai megbízott is egy régi, „kipróbált” tisztviselő lett. Első dolga volt, hogy a már más állami birtokon — Gödöllő — megkezdett földosztást megállítsa. Mindent elkövetett azért, hogy a ménesbirtokok önállósága megmaradjon. Ezt biztosította a Forradalmi Kormányzótanács XXXVII. sz. rendelete, amely kimondta, hogy az állami ménesbirtokokat közvetlenül a Földművelésügyi Népbiztosság kezeli. A tényleges irányítást a földművelésügyi

népbiztosok által kinevezett három tagú bizottság végezte volna. E rendelet után a Szocialista Termelő Szövetkezetek Országos Központja hiába akarta magába olvasztani az állami birtokokat. A ménesbirtokok hallgatólagosan kimaradtak a rekvirálásokból is. Pénzügyileg sem változott semmi, ellátmányukat az adóhivaltaltól kapták, bevételeiket az állampénztárba fizették be.⁷²

A forradalmak utolsó eseménye Mezőhegyesen a falusi tanács megválasztása volt. Kiss Ernőnek egy másik asztalosban, Barta Ferencben erős ellenfele támadt. Jó néhány iparos megelégedte Kiss békülékeny politikáját, a munkabérekben, a munkarenden túli változások visszafogását; az ő élükre állt Barta. Összevadásukra a falusi tanács megválasztásakor került sor. Az április 7-ére elrendelt választásokon az ország falvaiban vagy nyíltan, vagy titkosan szavaztak a választók, többnyire közös listára. A tanácsba kerüléshez elegendő volt a szótöbbség.⁷³ Közöslistás választást tartottak Mezőhegyesen is. A listát Kiss Ernő állította össze, nagyjából követve az egyes rétegek arányát. Az ötven tagú falusi tanácsba az előzetes listán szereplők közül mindenki bekerült. A tanács tagjainak 52 %-a volt földmunkás — szegődményes —, 26 %-a iparos, 22 %-a pedig szellemi dolgozó. Jól jelzi a közhangulat változását, hogy Kiss Ernő kapta a legkevesebb szavazatot. Illusztrálja a tanács összetételét az, hogy a volt jegyző is tagja lehetett. Barta Ferenc hívei kivétel nélkül kimaradtak. Ők megfellebbezték a választást, de hiába.⁷⁴ Az öttagú direktórium tagja lett a már ismert Horváth Imre, Kiss Ernő, a Buza Barnánál is megfordult Agócs József, Medve Imre szegődményes, valamint Szilágyi János díjnok.⁷⁵

A falusi tanács mindössze két ülést tartott, az intézőbizottság sem fejtett ki jelentős tevékenységet. Egyedül Kiss Ernő, a direktórium elnöke dolgozott. Hozzá futott be minden megyei, illetve központi rendelet, ő intézkedett, olykor nem intézkedett a rendeletek által előírt ügyekben. Kiss Ernő tagja lett a megyei tanácsnak is.⁷⁶

2368-an éltek Mezőhegyesen általános és titkos választójogukkal, a választók 1/3-a nő volt. Tehát a felnőtt lakosság több mint fele szavazott. Ez igen magas részvételi aránynak számított. Gyulán a lakosság 23%-a, Szarvason 19%-a, Orosházán 25%-a, Mezőberényben 6%-a szavazott.⁷⁷

Nem sok szó esett eddig arról, hogy a környező falvak nyomásán kívül milyen külső erők befolyásolták a mezőhegyesi események irányát, ütemét. Nem véletlenül. Az igazgatóság legfőbb törekvése a forradalmak alatt is az elszigeteltség fenntartása volt. Kitűnő partnerekre találtak Kiss Ernőben és a nemzetőrség parancsnokában, Früstök Lászlóban. Mégis, kik jutottak a helyenként megbontott kerítésen belülrre? 1919. február 18-án Fényes László vezetésével két század tengerész érkezett Mezőhegyesre, hogy a környék lakosságát megegyeszer lefegyverezzék. Érkezésük meglehetősen riadalmat keltett. Reichmann Zsigmond vette fel velük a kapcsolatot, a tisztviselők szerint azért, hogy ellenük hangolja őket. Különösebb hangolásra nem volt szükség. Fényes távozása után azonnal letartóztattak három nyíltan ellenforradalmár méneskari tisztet, köztük a ménesparancsnokot. Früstök közbelépett, és egy-egy nap után valamennyiüket elengedték. A tengerészek kitűzték a vörös zászlót a ménesparancsnokság épületére, leszedték a koronás címereket, amelyek még februárban is helyükön voltak.

Március 27-én Kürtös felől már ágyúzás hallatszott, erre a tengerészek eltávoztak.⁷⁸ Egy egység járt még Mezőhegyesen, április 16-án egy „86 sihederből álló század . . . , inkább lakodalmas, mulatós seregre hasonlítottak.”⁷⁹ Parancsnokuk a pécskai demarkációs vonalra akarta őket küldeni, mire ők letartóztatták a parancsnokot. A Vörös Hadsereg egységei csak átutaztak Mezőhegyesen. Olykor körmönfont módszerekkel akadályozták meg, hogy az átutazók elhagyják a vasútállomás területét.⁸⁰

A megyei direktórium utasításait Kiss Ernő sok esetben elszabotálta: nem szállította Makóra a pénztárt, a Vörös Hadsereg visszavonulása után nem robbantotta fel a síneket. A makói direktórium küldötteit változatos eszközökkel igyekeztek távol tartani. Előfordult, hogy az agitátorokról elterjesztették, hogy rekvirálni jöttek, s azok örültek, hogy ép bőrrel megúszták. Früstök László városparancsnoki minőségben a Vörös Hadseregbe való toborzást akadályozta. Ennek ellenére is adott Mezőhegyes katonákat a forradalmi honvédelemhez, 13 mezőhegyesi vöröskatonáról tudunk⁸¹

Az elszigetelési kísérletek ellenére április közepétől egyre feszültebb lett a hangulat. Az üzemtervet készítő Hunyadi summázata szerint: „Valószínű, hogyha az oláh megszállás késik, a rend felborul, mert az izgatók már nagyon dolgoztak a nép között, az asztalos népszerűsége rohamosan csökkent . . . ”⁸² Az „oláh megszállás” azonban nem késett. A ménesbirtokok osztálya már jóval a kürtösi ágyúzás előtt aggódott. 1918 decemberében kérdést intézett a külügyhöz, nem fenyeget-e a megszállás veszélye? Egyértelmű nem volt a válasz. A megnyugtató válasz ellenére hozzáfogtak a tenyészállatok mentéséhez. A mentés meglehetősen fejtelenség közepette zajlott. A törzsménekkal Nagykörröst, Székesfehérvárt bejárták, de sehol sem voltak hajlandók befogadni azokat. Végül Hatvan—Ercsi körzetében sikerült az állatállomány egy részét biztonságba helyezni.

Mezőhegyes a román megszállás idején

A Vörös Hadsereg utolsó, visszavonuló alakulatai április 26-án hagyták el Mezőhegyest. Néhány napig semleges terület volt a község. Május elsejét nyomott hangulatban, csendben ünnepelték meg. 1919. május 2-án foglalták el a román királyi csapatok Mezőhegyest. Fegyveres harcra nem került sor, a nemzetőrség ellnállás nélkül átadta fegyvereit. Május 3-án a mezőhegyesi direktórium megtartotta utolsó ülését és a lemondásról határozott. A lemondó levél ugyanolyan békés, sőt udvarias, mint a direktórium egész működése: „Csupán a közrend fenntartása volt hivatalbalépésének célja, — most is a köznek kíván szolgálni, midőn átadja hivatalát, felkérve a község elöljáróságát és képviselőtestületét az ügyek további vezetésére.”⁸³

A románok megérkezésük után igyekeztek otthonosan berendezkedni, abban a hiszemben, hogy a békediktátum nekik ítéli Mezőhegyest is. Gyorsan új nevet is adtak neki: Marie Rosun. A Román Kormányzótanács két küldöttet állított a ménesbirtok élére. Mindketten otthonosan mozogtak: August Blasianu gaz-

datiszt Kolozsmonostoron végzett, Trajan Jarca állatorvos Budapesten.⁸⁴ A termelés folytonosságának fenntartását tekintették legfontosabb feladatuknak. A vasárnapi munka bevezetésével még növelni is kívánták a termelékenységet. Koszits Pálnak sikerült megakadályozni a vasárnapi munka bevezetését, sőt sikerült elhárítani a cselédek felől a botbüntetés fenyegetését. Azok, akik az állatállomány mentésében részt vettek, nem úszták meg ilyen könnyen: „Visszatérve otthonukba, lekapták őket a tíz körmükről Poltinescu dandártábornok haramiái és cafatosra botozták a szerencsétleneket, hogy vallják meg, hova rejtették a román királyság tulajdonát képező (!) állatokat.”⁸⁵

A megszállás alatt nem került sor megtorlásokra: a ménesbirtok igazgatósága határozottan kijelentette, hogy a román megszállókat nem kívánja felhasználni a forradalomban szerepet játszó megbüntetésére.⁸⁶ A megszállás alatt Reichmann Zsigmond, a legexponáltabb személy bántatlanul Mezőhegyesen tartózkodott.⁸⁷ A románok sem léptek fel, csupán egy feltételhez ragaszkodtak, nevezetesen ahhoz, hogy a tanítói kar tegye le a hűségesküt. Ezt a követelést a tanítói kar testületileg megtagadta.

1920. január 17-én változott meg a későbbiekhez képest idillinek mondható helyzet. Ekkor érkezett a hír, hogy Mezőhegyes mégsem lesz Romániáé. Megindult a birtok módszeres kifosztása: „Blasianu katonai parancsnok olyan precízen tervezte-szervezte meg, hogy leleményességét, módszerességét külön kátéba lehetne foglalni. A gazdaság összes gépi és állati vonóerején kívül igénybe vette a szállításhoz Csanád megye három járásának valamennyi fogatát. Február 28-tól még a tavaszi szántást-vetést is megtiltotta a gazdaságban, nehogy akár egy cső kukorica is Mezőhegyesen maradjon a leltározott kincsből.”⁸⁸ Mezőhegyesről szerelték fel az Erdélyben és a Bánátban felállított román állami gazdaságokat. Március 30-ig tartott a román megszállás. Ez idő alatt 9537 állatot vittek el, továbbá a műhelyek teljes felszerelését, a terménykészletet, még az évtizedeken keresztül nagy gonddal nevelt vadállományt is kipusztították.⁸⁹ A pusztítás súlyát csak növelte az, hogy az egész országnak tenyészállatokat nevelő, minőségi állatállomány lett a rablás áldozata. A teljes kártételt — átszámítva — 7,2 millió pengőre becsülték. Ez az összeg a birtok teljes tőkeállományának 18,5%-át tette ki.⁹⁰

Március 30-án antant-bizottság adta át a községet a községi elöljáróságnak. A bizottságot vezető angol tábornoknak hiába mutogatták az üres istállókat . . .

Befejezésül a megtorlásról kell szót ejtenünk, előrebocsátva, hogy Mezőhegyesen nem fordult elő olyan brutális akció, mint a Duna—Tisza közén vagy a Dunántúlon. A csendes tisztogatás 1919 júliusában kezdődött. Az iparosok 20%-át mint létszámfelettit elbocsátották. Az ipari üzemek alkalmazási rendje lehetővé tette, hogy felmondási idővel bárkit indoklás nélkül elbocsássonak. Cselédszólítás előtt, október végén kerültek sorra a szegődményesek. Egy tisztiszéki ülésen részletesen megvizsgálták, ki hogyan viselkedett a forradalmak alatt. Aki ellen kifogás merült fel, az szólításkor nem kapott új szerződést. Az igazgatóság év közben nem vonta vissza a márciusban elfogadott bértáblázatot. 1920. január elsejével viszont visszaállította a háború előtti járandóságot. Az iparosok ügyében még egy szűrésre sor került. 1919. december 13-án bizalmas

értekezleten egy 13 tagból álló bizottság tárgyalta meg az iparosok sorsát. Egyenként vették sorra a neveket, a vitás eseteket titkos szavazással döntötték el. A bizalmas értekezlet határozatai értelmében december 31-én 19 gépműhelyi és 10 építészeti iparosnak mondtak fel. 1920 januárjáig az összes alkalmazott — szegődményes, iparos — 25%-át bocsátották el.⁹¹

Külön említést érdemel a legexponáltabb személyek sorsa. Kiss Ernő számított arra, hogy támadások keresztüzébe kerül, épp ezért — az igazgatóság hallgatólagos támogatásával — még 1919-ben kilépett a ménesbirtok szolgálatából, és a Mezőhegyesi Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet alkalmazottja lett. Koszits Pál megvédte őt a feljelentésekkel szemben. 1920-ban, a méneskari tisztek feljelentésekor, kijelentette, hogy Kiss Ernő kikerült a birtok hatásköréből, őt csak a szövetkezet részvényeseinek többsége vagy a politikai hatóságok távolíthatják el.⁹² Természetesen ez nem felelt meg a valóságnak. Kiss Ernő később, az első indulatok csillapulását követően visszakerült az építészetbe. Annál könnyörtelenebbül dobták ki a másik asztalost, Barta Ferencet. Nem számított az sem, hogy 25 éve dolgozott Mezőhegyesen, s a legkiválóbb mesteremberek egyike volt. A direktórium tagjai közül Mezőhegyesen maradhatott Agócs József és Szilágyi János. Utóbbi szóbeli dorgálást kapott. A két hangadó méneskari tiszt közül Racsmány Péternek sikerült megszöknie, Reichmann Zsigmond viszont a szegedi Csillag börtönben várta minden bizonnal súlyos ítéletét.⁹³ Ahogy a forradalom alatt, úgy a megtorlás idején sem következtek be véres események, a ménesbirtok az elbocsátás fegyverével élt.

*

Minden egykorú beszámoló, jelentés kiemeli, hogy Mezőhegyest *speciális helyzete* „megkímélte” a nagyobb megrázkódtatástól, azaz magától a forradalomtól. Valóban, mintha egy erős hullámtörő tompította volna le a ménesbirtok határán a forradalmi eseményeket. Láttuk, minden szervezetnek létrejött a mezőhegyesi megfelelője, csak sokkal halványabban. A lehetséges összeütközések tompítására alkalmas személyek ragadták magukhoz a kezdeményezést, akkor, amikor máshol ennek éppen az ellenkezője történt. Sok összetevő eredményeként alakult ki ez a helyzet: több mint száz éve tartott a módszeresen erősített elszigeteltség, a cselédség ebbe az elszigeteltségbe született bele. A forradalom alatt a tisztviselők végig igen taktikusan viselkedtek, azok kerültek előtérbe, akik élveztek bizonyos népszerűséget. Nagy súllyal esett latba az, hogy a minisztérium, majd a népbiztosság ménesbirtokok osztályán a régi tisztviselők dolgoztak tovább. Véde Mezőhegyest a korábban szerzett presztízse és az ország állattenyésztésében játszott meghatározó szerepe. Mindegyik kormány igyekezett óvni a ménesbirtokot, arra gondolva, hogy a háború ideje alatt mennyiségileg megcsappant, minőségileg leromlott állatállomány feljavítására még nagyobb szükség lesz az európai híru tenyészbázisra. Az iparosok és szegődményesek gyorsan keresztülvitték bér- és szociális követeléseiket. Ezután úgy látták, hogy kellő garanciával rendelkeznek a kivívott jogok megtartásához.

Az idő pedig nagyon rövid volt még ahhoz is, hogy igazán tudatára döbbenjenek saját erejüknek.

Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikáját behatóan vizsgáló Mészáros Károly arra a megállapításra jutott, hogy a csanádi események alakulása leginkább a Kelet-Dunántúlon történetekkel mutat hasonlóságot. E területeken a mezőgazdaság kapitalista fejlődése a legmagasabb szintet érte el. A tőkének a mezőgazdaságba történő beáramlása országos viszonylatban is e területeken volt a legelőrehaladottabb. A szóban forgó tájak nagybirtokainak kvalifikált rétegeket is magában foglaló munkássága a falvak nincstelenjeivel szemben a birtokok egybentartása mellett foglalt állást.⁹⁴

Legvégül arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy a bukás után maradt-e valami a forradalmak eredményeiből Mezőhegyesen? A lendület még eltartott egy darabig; az érdekvédelmi mozgalmakat nem lehetett egyik pillanatról a másikra megszüntetni. 1921 januárjában a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége mezőhegyesi helyi csoport megalakítására kapott engedélyt. Ám ez a gépműhelyi szakszervezet nem volt hosszú életű.⁹⁵ 1926-ban a szegődményesek próbálkoztak a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportjával. Ők az engedélyezésig sem jutottak el.⁹⁶ A birtok-község határa újra hermetikusan lezáródott. A forradalmak idején épp, hogy gyökeret eresztett politikai, érdekvédelmi szervezetek nem tudtak annyira megerősödni, hogy elbírák az 1920 után rájuk nehezedő nagy nyomást.⁹⁷

Jegyzetek

- 1 Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 48. köt. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. II. rész. Bp. 1913. 678. l.
- 2 Magyar Országos Levéltár (továbbiakban OL) — K 184—1926—5—52000. és OL—K 184—1936—5—73322.
- 3 OL—K 184—1924—5—34250.
- 4 OL—K 184—1926—5—52000.
- 5 A majorokat jellemző, egyetlen viszonyrendszerre korlátozott, „munka alá rendelt” élet problémáit Vági Gábor járta körül. *Vági Gábor: Cselédnek lenni. Valóság*, 1981. 2. sz. 49—57. l.
- 6 OL—K 184—1936—5—73322.
- 7 OL—K 184—1926—5—12000.
- 8 Csongrád Megyei Levéltár (továbbiakban CSML) Csanád vm. alisp. 4936/1921.
- 9 1910. évi népszámlálás i. m. 1052. l.
- 10 OL—K 184—1929—5—15166.
- 11 A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. I. köt. Bp. 1897. 530. l. és 1910. évi népszámlálás i. m. 678. l. adatai alapján.
- 12 OL—K 184—1921—5—55383. Az állami ménesbirtokok, a gödöllői koronauradalom és a sütvényi ménesgazdaság története az ún. tanácsköztársaság ideje alatt.
- 13 Uo.
- 14 Uo.
- 15 Uo.
- 16 Mezőhegyesnek az első világháborúban 110 hősi halottja és 85 eltűntje volt. — *Borbás Lajos: Mezőhegyesi közkatona. Mezőhegyes*, 1973. 109. l.
- 17 Csanádvármegye Hivatalos Lapja, 1919. júl. 3.
- 18 OL—K 184—1921—5—55383.
- 19 Uo. A nemzetőrség tagjai szolgálatuk alatt napidíjat kaptak.
- 20 OL—K 184—1929—5—15166. (130/920. eln.)
- 21 Uo.
- 22 Hamburger Jenő földművelésügyi népbiztos a Tanácsok Országos Gyűlésén ismerteti a tanácsköztársaság agrárpolitikáját. In: *A szövetkezetek a Tanácsköztársaság idején*. Szerk. *Szigetvári István*. Bp. 1959. 82. l.
- 23 A belsőmajori kocsisok például teljes egészében függetlenedni akartak a birtoktól. „Kocsis köztársaság” — emlegették utóbb gúnyosan.
- 24 *Hajdú Tibor: Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben*. Bp. 1958. 57. l. és *Schönwald Pál: A magyarországi 1918—1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Bp. 1969. 206. l.
- 25 CSML Csanád vm. alisp. 4936/1921.
- 26 OL—K 184—1929—5—15166. (130/920. eln.)
- 27 CSML Csanád vm. alisp. 4936/1921.
- 28 OL—K 184—1929—5—15166. (130/920. eln.)
- 29 *Fáy Andor: A régi Mezőhegyes fejlődése, sikerei és hibái*. Kézirat. 1955. 70. l. (Károlyi Mihály Országos Mezőgazdasági Könyvtár, B 3135.)
- 30 OL—K 184—1921—5—55383.
- 31 OL—K 184—1929—5—15166. (130/920. eln.)
- 32 Uo.

- 33 OL—K 184—1921—5—55383.
- 34 OL—K 184—1926—5—52000. 1918. dec. 10-én kelt jegyzőkönyv.
- 35 OL—K 184—1926—5—52000. Jegyzőkönyv — 1918. dec. 10.; Jegyzőkönyv — 1919. jan. 25.; A Mezőhegyesi Állami Ménesbirtok gazdasági főigazgatóhoz intézett jelentése — 1919. febr. 15.
- 36 *Hajdú Tibor*: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp. 1968. 390. l.
- 37 OL—K 184—1926—5—52000. Jegyzőkönyv — 1919. jan. 25.
- 38 OL—K 184—1926—5—52000. A Mezőhegyesi Állami Ménesbirtok 5315/1918. sz., gazdasági főigazgatóhoz intézett jelentése.
- 39 OL—K 184—1926—5—52000. A Mezőhegyesi Állami Ménesbirtok gazdasági főigazgatóhoz intézett jelentése — 1918. dec. 15.
- 40 Uo.
- 41 Makói Hírlap, 1918. dec. 15. Toborzási felhívás.
- 42 OL—K 184—1926—5—52000.
- 43 *Mészáros Károly*: Az 1919 tavaszi parasztmozgalmak. Történelmi Szemle, 1961. 4. sz. 446. l.
- 44 *Vö. Hajdú Tibor*: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. i. m. 322—323. és 387—388. l.
- 45 *Szabó Ferenc*: Az uradalmi cselédek harca a kollektív szerződésért Békés megyében, 1919-ben. Békési Élet, 1969. 1. sz. 6. l.
- 46 OL—FM 1919/62—2—546. Id. *Hajdú Tibor*: Tanácsok Magyarországon . . . i. m. 136. l.
- 47 OL—K 184—1926—5—52000. A Mezőhegyesi Állami Ménesbirtok jelentése a főigazgatóhoz — 1919. márc. 29.
- 48 OL—K 184—1821—5—55383.
- 49 CSML Csanád vm. Gazdasági Egyesület jkv. — 1919. febr. 4. Közli *Szabó Ferenc*: i. m. 7. l.
- 50 *Mészáros Károly*: Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája 1918—1919. Bp. 1966. 70. l.
- 51 OL—K 184—1921—5—55383.
- 52 Uo. A Mezőhegyesi Ménesbirtok cselédségének szolgálati szabályai — 1919. márc. 23.
- 53 OL—K 184—1821—5—55383. *Vö. Szemere Vera*: Az agrárkérdés 1918—1919-ben. Bp. 1963. 106. l. A szerző nem a kisgazdaságok átlagtermésével, hanem minimum 14 q-s, legjobb nagybirtokokra jellemző átlagterméssel számol. Nem számít igaerőt, épületeket, így 9—10 kh jövedelmének megfelelő összegre becsüli egy család járandóságát.
- 54 *Mészáros Károly*: Az őszirózsás . . . i. m. 85. l.
- 55 OL—K 184—1921—5—55383.
- 56 Uo.
- 57 Párttörténeti Intézet — Országos Propaganda Intézet jelentései az egyes megyékről. — 1919. jan —febr. Közli: *Mészáros Károly*: Az 1919 . . . i. m. 447. l.
- 58 OL—K 184—1920—5—68282. Koszits Pál 1920. júl. 21-én kelt 22/1920. Biz. sz. jelentése a főigazgatóhoz.
- 59 *Fáy Andor*: A régi . . . i. m. 71. l.
- 60 OL—K 184—1929—5—15166. (130/920. eln.).
- 61 *Fáy Andor*: A régi . . . i. m. 71. l.
- 62 OL—K 184—1921—5—55383. A Mezőhegyesi Ménesbirtok üzemterve.
- 63 *Szemere Vera*: i. m. 153.; 156. l. *Tóth Tibor*: A szocializált gazdaságok szervezete Somogy megyében 1919-ben. Levéltári Közlemények, 1968. 1. sz. 43. l. *Simonffy Emil*: A nagykapornaki szocializált gazdaság 1919-ben. Agrártörténeti Szemle, 1970. 3—4. sz. 490. l.
- 64 A Belügyi Népbiztosság rendelete: A szövettek a Tanácsköztársaság idején. i. m. 224—225. l.
- 65 OL—K 184—1929—5—15166. (130/920. eln.)
- 66 Uo.
- 67 OL—K 184—1921—5—55383.
- 68 CSML Csanád vm. alisp. 4936/1921.
- 69 Uo.
- 70 Uo.
- 71 OL—K 184—1929—5—15166. (130/920. eln.)
- 72 OL—K 184—1921—5—55383.

- 73 *Hajdú Tibor*: A magyarországi tanácsköztársaság. Bp. 1969. 110. l.
- 74 OL—K 184—1921—5—55383.
- 75 CSML Csanád vm. alisp. 4936/1921.
- 76 Vörös Hírlap, 1919. ápr. 13. In: Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. A Csongrád megyei munkásmozgalom 1917—1919. augusztus 1. Szerk.: Gaál Endre. Szeged, 1969. 322. l.
- 77 *Hajdú Tibor*: Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben i. m. 172. l.
- 78 OL—K 184—1929—5—15166. (130/920. eln.)
- 79 OL—K 184—1921—5—55383.
- 80 A Vörös Hadsereg visszavonulása idején a mezőhegyesi nemzetőrség kisebb csapatokban állandóan a vasútállomás környékén cirkált, egyetlen géppuskájuk löállítását váltogatva a nagylétszám és a nagy tüzerő benyomását akarták keltetni.
- 81 A Tanácsköztársaság Békés megyében 1919. Szerk. *Szabó Ferenc*. Békéscsaba, 1969. 362. l.
- 82 OL—K 184—1929—5—15166. (130/920. eln.)
- 83 OL—K 184—1921—5—55383.
- 84 *Fáy Andor*: A régi . . . i. m. 73. p.
- 85 *Gerencsér Miklós*: A látóhatár mögött Mezőhegyes. In: —: Mezei műhelyek. Bp. 1981. 178. l.
- 86 OL—K 184—1921—5—55383.
- 87 OL—K 184—1929—5—15166. (130/920. eln.)
- 88 *Gerencsér Miklós*: i. m. 179. l.
- 89 OL—K 184—1929—5—15166. (130/920. eln.)
- 90 *Fáy Andor*: A 150 éves Mezőhegyes. In: Rádiós gazdasági előadások. VIII. évf. B. sorozat, 10. sz. (1935) 83. l. és OL—K 184—1929—5—15326. adatai alapján.
- 91 OL—K 184—1920—5—68282.
- 92 Uo.
- 93 OL—K 184—1929—5—15166. (130/920. eln.)
- 94 *Mészáros Károly*: Az őszirózsás . . . i. m. 86—87. l.
- 95 OL—K 184—1921—5—55674.
- 96 *Bárány Ferenc*: A viharsarki munkásmozgalom az ellenforradalmi rendszer első évtizedében. Bp. 1982. 215. l.
- 97 A tanulmány 1982-ben készült. A szerző a témakört az alábbi munkáiban folytatta: A mezőhegyesi ménesbirtok igazgatása (1920—1944). Levéltári Szemle, 1986. 2. sz. 37—51. l., A mezőhegyesi ménesbirtok megítélése a két világháború között. Békési Élet 1985. 3. sz. 340—352. l., A mezőhegyesi ménesbirtok gazdálkodása a két világháború között. Gyula, 1987. 245 l. (Szerkesztői megjegyzés.)

Die bewegten Jahre von Mezöhegyes (Von der Oktoberrevolution bis zum Abzug der Rumänen)

von: ÁDÁM ERDÉSZ

Diese Studie faßt den vom November 1918 bis zum Frühjahr 1920 andauernden Abschnitt der Geschichte des größten Staatsgutes Ungarns zusammen. Das 1785 gegründete Gestüt von Mezöhegyes bewirtschaftete 30129 Katastraljoch. Neben der gewinnbringenden Wirtschaft bestand die vorrangige Aufgabe des Gutes darin, die landwirtschaftliche Gesellschaft durch Aufzucht qualitativer Zuchttiere und durch Saatgutbau zu unterstützen. Als Ergebnis gut durchdachter Entwicklung erhob sich Mezöhegyes um die Jahrhundertwende in die erste Reihe der höchstentwickelten ungarischen Großbetriebe.

Die hier vorliegende Studie untersucht, wie die nach dem Ersten Weltkrieg ausgebrochenen Revolutionen im Mezöhegyes abliefen, wie diese die örtliche Bevölkerung und das Wirtschaftsleben beeinflussten. Der einleitende Teil gibt einen kurzen Überblick über die mit der Gutswirtschaft gemeinsame Ortsbevölkerung, sowie über die Kriegsjahre. Darauf folgt die Rekonstruktion der örtlichen Ereignisse der Oktoberrevolution: dabei wird der Prozeß der Herausbildung der politischen und die wirtschaftlichen Interessen vertretenden Organisationen detailliert dargestellt. Ein selbständiger Abschnitt befaßt sich mit den Lohnkämpfen und den mit der Bodenverteilung verbundenen Fragen. Die Angestellten des Gestüts nahmen neben der Zusammenhaltung des Wirtschaftsgutes Stellung, die Einwohner der umliegenden Dörfer hätten das Gut gern aufgeteilt. Die Ausrufung der Räterepublik machte dem Streit ein Ende, als die Landaufteilung endgültig von der Tagesordnung gestrichen wurde. Nach der endgültigen Sozialisierung erarbeiteten die Angestellten des Gutes einen neuen organisatorischen und Leitungsplan. Diese Arbeit befaßt sich gründlich mit diesem Plan, auch die Chancen der praktischen Verwirklichung analysierend. Die Besetzung von Mezöhegyes im Mai 1919 durch die Rumänen setzte den in November 1918 begonnenen Veränderungen ein Ende. Der letzte Teil der Studie analysiert die Ausfolgen der rumänischen Besetzung.